

ciója: *alapozó, alapvető* volta azonban, szaklapon, legalábbis tanácsossá tette beható megtagyálását. Már most, a kötet értékének summázó mérlegét, a mesterség szabályai szerint, az elődeivel való összevetés alapján illenék megvonnunk. Ez azonban erre a kötetre éppen úgy méltánytalan volna, mint ahogy az elődeire nézve is. Az ismeretanyagunk oly mennyiségű többlettel, a valódi történeti szemlélet és iskolázottság olyan fölényével rendelkeznek, két háború közötti elődeikhez képest a kötet szerzői, amely az összevetést eleve jogosulatlanra, a mércét eleve egyenlőtlenre teszi. S fordítva: nem adjuk meg ez ismeretmennyiségnek, e szemléletmódnak meg (hozzá, persze, a szerzők tudói kvalitá-

sának) reális elismerését, ha őket az egykori szerzők — többnyire szükségszerűen — archaikus kísérleteinek mércéivel mérjük. Nem összevetésekkel: a kötet bevezetőjének egy mondatával lehetne röviden meghatározni a munka jelentőségét és értékét: „... első kísérlet egy ilyen szintézis létrehozására, s benne éppen ezért kirajzolódnak már a további rendszerezések körvonalai is, melyek azonban a mostaniak lényeges tételein aligha fognak változtatni.” A részleteken azonban bizonyosan annál többet. Ezért is készítettünk róla nem polemikus, hanem javaslo-kiegészítő beszámolót.

Németh G. Béla

BÓKA LÁSZLÓ: ARCKÉPVÁZLATOK ÉS TANULMÁNYOK

Bp. 1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 544 l.

Ha még Taine korában élnénk, és keresnénk azt a lényeges vonást, azt a bizonyos „*faculté maitresse*”-t, amely a jelen esetben Bóka László tanulmányait s e tanulmányok szerzőjét a legjobban jellemezné, talán legelső sorban s ha nemis kizárólagosan, a *derű* fogalmánál köthetnénk ki, hogyha ezt a fogalmat kellőképp meghatározzuk és körülírjuk. Derűn — s épp Bóka Lászlónál — nem a *serenitást* értem, amely nagyon is magasztos, elvont és fölényes tulajdonság, az öregek, a bölcsek, a szenvedélytelenek tulajdonsága, márpedig Bóka írásai mindig fiatalosak és szenvedélyesek. Éppily kevésbé gondolok holmi kitorró humorra, amely amúgy sem férne össze a tanulmány műfajával, és csak veszélyeztetné a mondanivaló hitelét. Ez a derű inkább csak bizonyos spontán életkedvet, bizonyos bujkáló mosolyt jelent, a görög szobrok mosolyát, a jóvérű fiatalok természetes élelenségét — s mivel folyton ezt érezzük soraiban és sorai közt, akkor is, ha nyugodt marad, akkor is, ha huncutabban csillog, azonnal meghódítja olvasóját, sosem hagyhatja közömbösen.

Egy másik, ezzel a tartós fiatalossággal egybefüggő jellegzetessége, hogy bármilyen témáról szól, élőkéről vagy halottakról, irodalomról vagy nyelvészetről, emberekről vagy elméletekről, mindig mintha személyes becsületéről volna szó, olyan lendülettel érvel, olyan teljes fegyverzetben veti magát a küzdelembe, s még hogyha senki sem bántja, akkor is meg tudja találni a maga ellenfelét vagy ellenzékét. Igazi ellensége hogy is lenne? Vagy meggyőzi, vagy legyőzi érveivel és harciasságával, vagy hangjának, tónusának ellenállhatatlan erejével. Volt idő, nem is olyan régen, amikor fiatalosságának elkápráztató tanúi első kísérleteinek egyéni varázsával

is beérték, s nem követelték eléggé géniusza ténybeli bizonyítékait; szerencsére a negyvenes évek alaposan megrázták, s így felszínre juttatták enjének legmélyebb rétegeit: az, aki lírai költőként és elbeszélőként kezdte pályáját, máig sem döntött egyoldalún akár a szépirodalom, akár az irodalomtörténet javára, s mint nem egy magyar alkotónál, ez a habozás, ez a kettősség nemhogy törést jelentene nála, ellenkezőleg, ez teszi oly feszültté, oly vonzóvá minden lapját, minden kísérletét. Vagyis, ha szabad az első arcvonást újabbakkal kiegészíteni, a derűs, a mozgékony, a harcra kész fiatalagságot, természetnek ezt az első, ezt a legszembetűnőbb alapretegét egyre újabb és állandóbb jellegzetességek gazdagítják, akár mint az alapvető tulajdonságok változatai, akár mint a kor, az éres, az élmények és a magabeszállás következményei: egy bizonyos ékesenszólás, inkább ünnepies, mint feszes, egy bizonyos öntudatosság, inkább erőérzet, mint fölényesség, érdeklődésének, kíváncsiságának, szinte mohó tudásvágyának egymásba játszó sokoldalúsága, bizonyos kokettéria, ha szabad e századvégi szíval élnem, a magamutogatásnak, a kifeszített izmoknak, a nyilvánvaló képességeknek nemegyszer fölösleges hangsúlyozása, bizonyos pedantéria, vagy ha tetszik: akadémikusság, amely az elméleteket és elvontságokat könnyed súlygyakorlatokként kezeli, bár még ott is, akkor is, egy-egy jelzőben, fordulatban, hangvételben vagy érvelésben érezzük, ha rejti is, csalhatatlan írói temperamentumát — mint mikor jószemű fiatalok rövidlátó rokonuk szemüvegével játszanak, s arcuk hamvas simasága minden okulárén túlragyog.

S hadd említsem még egy fiatalos és nem kevésbé jellemző vonását, amely újabb

tanulmánykötete első kétszáz lapjában, de bizonyos fokok már első kötetében is (*Tegnap-tól maig.* Bp. 1958.) mutatkozik, s amely a folyton vibráló és mindent oly heves bensőséggel átélni tudó temperamentumok sajátos ubiquitas-vágya, a mindenütt jelenvalóság, a mindent közelről, közvetlenül, belülről látó, képzelő és átérlelő fantázia, az új kötet több mint száz „arcképvázlatának” tulajdonképpeni forrása. Megvallom, első tekintetre feszélyeztetten, majdnem ellenségesen lapozgattam e kortársi emlékek között, már-már valóságos lesben, az idősebb kortárs szigorával, tévedések, túlzások vagy emlékcuszamlások reményében. Csalódtam, s minél tovább olvastam ezeket a pár lapos pillanatfelvételeket, annál jobban éreztem bennük írójuk lenyűgöző egyéniségét — írójukét, aki itt nemcsak kortárs, nemcsak krónikás (bár ez sem kevés), hanem eleven s tevékeny barát, a túlélő, a mentő tanú, az, aki legjobb adományait és életben maradása esélyét íme arra használja (s hányan tanulhatnánk tőle), hogy emléket állítson agyába vésett szavakból, feltámadó képekből, véletlen mozdulatokból, felhomályló tényekből egy barátnak, egy ismerősnek, egy árnyéknak, egy lelkiifurdalásnak, addig is, míg költéménnyé, regénnyé magasztosítja valamennyit. Nem mindegyik vázlat hibátlan, nem mind felel meg egészen a kortárs vagy az utókor hiedelmének vagy tudalmának, nem mindegyik árnyék vagy emlék érdemli meg, hogy annyi nagy vagy legalábbis jellegzetes kortárs közé kerüljön, s megnevezhetnék nem egy figurát, nem egy meghökkentő történetet, akivel vagy amellyel szemben a kegyelet inkább a hallgatást vagy a feledést diktálná. De van köztük vagy húsz remekmű, a szó legteljesebb értelmében, s hitelükben, formájukban, lényegükben és szemléletükben a legmagvasabb tanulmányokkal is versenyezhetnek. Riedl Frigyes kedvelt elmélete vagy csak egy szösszenete szerint a nagy magyar regényíróknak, Jókainak, Mikszáthnak szerkezethiánya azzal magyarázható, hogy a magyar elbeszélés természetes alapja az anekdota, s nagy íróink regényei formailag legtöbbször afféle anekdotafüzérek — s ezek az arcképvázlatok, legalábbis a legjobbak, mintha ezt az elméletet a tanulmány műfajában is érvényesítenék. Bóka László egy helyen csodálattal emlékezik meg egyik kedvelt olvasmányáról, Tóth Béla *Anekdotakincseről*, de ugyanígy hivatkozhatna Jókai vagy Mikszáth vagy Eötvös Károly történeteire, s talán még inkább Kosztolányi vagy a legjobb Márai röpké, éles, villanásszerű karcolataira vagy rajzaira. Igaz, a mítikus nagybácsi, aki mindig jelen van s mindig a kellő időben, ha az írót egy távolibb kortársához kell közelebb hozni, talán nagyon is sokszor és deus ex machinaként szerepel, s a be nem

avatott olvasó nehezen tudja elképzelni, hogy az akkor csak szűkebb körben ismert s még első fiatalságát élő szerző jóval idősebb s rangosabb nagyságok közt ilyen fesztelenül forgolódhatott; aki azonban ismerte a pályakezdő Bóka Lászlót, tudja, hogy ragyogó fiatalságával, elfogulatlan biztonságával s homlokán a géniusz csalhatatlan jeleivel mindenütt szívesen látott vendég volt, hogy kora és kezdő volta ellenére vagy épp azért régi vagy fémjelzett nagyságok is egyenjogú félként kezelték, s hogy épp ezért vállalhatta a kortársnak, a tanúnak könnyen félreérthető s nem mindig hálás szerepét: korának annyi Hamletje mellett hol Horatio volt, hol Fortinbras, a bizalmat sugalló barát vagy a szerencsésebb örökös . . .

De Bóka gazdag kötetében más műfajok is találhatóak: nemcsak arcképvázlatok, hanem teljes arcképek, aprólékos műelemzések, tömör esszék, terjedelmes tanulmányok, amelyek közt nem egy a modern magyar kritika eszményi gyűjteményében is szerepelhetne. Nem mintha minden írása egyformán s azonnal meggyőzné a még oly elfogulatlan olvasót. Van olyan, amelynek témája nem lelkesíti eléggé, amelyet mintha csak kötelességből, igaz: magasabb írói kötelességből írt volna; van olyan, amellyel mintha csak bizonyítani akarná, hogy nincs módszer, nincs ismeretág, amelyhez ne tudna utat vágni, amelyet ne tudna átélni és úgy közölni olvasójával — s itt hadd említsem meg nem közönséges nyelvészeti, zenei és világirodalmi műveltségét, amelyet játszva áraszt szét kisebb és nagyobb kompozícióiban. Elsőrangú versolvasó, verselő és vers-elemző, s egy-egy remek versidőzetét valóságos ajándéknak, a költő-kritikus játékos ajándékának érezzük — nemcsak akkor, ha Gottfried Kellert vagy hazai nagyjainkat emlegeti, hanem főképp ha elfeledett, közepes vagy rosszul ismert poétai hagyatékokból, Nadányi Zoltán vagy Pásztor Béla, Kuthy Lajos vagy Szilágyi Dezső, Zsolt Béla vagy Turcsányi Elek egy-egy szép és hibátlan képét, sorát, strófáját mutatja meg a feledékeny utókorak, s ilyenkor egyszerre szégyenkezünk, gyönyörködünk és hálálkodunk ennek a legrejtettebb aranyércet is meglelő felfedezőnek. Szereti az alkalmi, ünneplős vagy búcsúbeszédeteket, amelyekben egy nagy magyar retorikus hagyomány muzsikál és öblösödikkerek és szépen tagolt periódusokká; mindannyit, minden más írását is felülmúlja felejthetetlen mesteréről, Gombocz Zoltánról szóló emlékezése, amelyben akarva-akaratlan nemcsak a maga egyéni csodálatát és ragaszkodását fejezi ki egy nagy halott, egy nagy barát, egy nagy tudós iránt, hanem mintegy több nemzedék egyetemes baráti és tanítványi hódolatát — oly ihletett szavakkal, oly mélyről feltörő fájdalommal, hogy

az olvasó önkéntelen a legszebb magyar gyászbeszédre, Kölcsey, Eötvös, Gyulai nemes lapjaira emlékezik. Más kitűnő tanulmányok szikrázó okfejtéseit bámulva, az író jogász őseire, a nagy magyar jogászi múlt érvelő módszereire kell gondolnunk — különösen elragadó Kosztolányi-tanulmánya olvasásakor: milyen gondosan válogatja, Kosztolányi védelmére vagy legalábbis jobb értelmezésére, a logikai, lélektani, történelmi, társadalmi és esztétikai körülményeket, nem azért, hogy „felmentse” vagy felmagasztalja a költőt, hanem hogy helyére állítsa, abba a távlatba és megvilágításba, amely a legigazságosabb és egyben a költőhöz is legméltóbb! Milyen szép és találékony a három Hamlet-alkatítás egybevetése!, micsoda pazar gyöngyhalászat a lírikus Arany elemzése, ahogy sorra hozza fel a mélyből, a szokások, a konvenciók, a közhelyes ítéletek feneketlen iszapjából a szebbnél szebb, szinte ismeretlen s egyre fénylőbb Arany-strófákat! S mennyi friss gondolat és felfedezés legkedvesebb, leg-állandóbb s legszerencsésebb témakörében, az Adyról és József Attiláról szóló újabb és újabb kísérletekben! Nincs az a mégoly szerény műfaj, recenzió vagy „referátum”, amelyet, mint a jó szakács a legegyszerűbb ételeket, ne tudna élvezetessé tenni ötletei és észrevételei, ideái és elmékedései hol csípős, hol zamatos fűszereivel. S miközben e két szép kötet vázlatait, próbáit, témaváltozatait olvasgatjuk, vagy ahogy Oláh Gábor mondta volna, „gondolatai felhőfutasát”, egyre inkább az az érzésünk, hogy az író, egy nagylelkű

pillanatban, egyszerre kiüríti fiókjait s oda-veti tartalmukat fiatalabb hívei elé: tessék, használjátok fel mind, jut belőlük mindenre, tézisre, disszertációra, vitaanyagra, egész monográfiára! Igaz — bár ugyan mit kezdhetnek akár a legértelmesebb töredékekkel Bóka László varázstolla, értelme, temperamentuma, megvesztegető mosolya híján? Csak ő rakhat ennyi színes, ennyi nemes kockából monumentális mozaikképet Adyról és József Attiláról, a századkezdetről s a magyar líráról, bőségeset és méltóságosat, díszeset, elevenet és mozgalmat, antik módra, mai szenvedélyességgel, „érosza” és „fárosza” teljes latbavetésével. Ma már egyre többen vagyunk, akik Bóka Lászlótól, minél többet és szebbet alkot, annál többet és szebbet várunk, akár regényt ír, akár verset, akár tanulmányt, akár vig rőtönzést, mert már csak tőle és szerencséjétől függ, hogy természetes adományait minél töretlenebbül közvetítse. Ő az a Montaigne-féle írótipus, akit Madame de Sévigné szomszédjának kívánt vidéken, mert tudta, hogy nincs unalom, nincs szellemi renyheség, nincs olyan hosszú téli este, amelyet az ő társasága s társalgása ne tudna felderíteni. Ő az az író, aki mindent és mindenkit megelevenít, aki mindig még többet sejtet, mint amennyit írásai mondanak, s aki sose veszti el lényeges fiatalágát, mivel teljesítményei mellett mindig lesznek ígéretei, mint ahogy nyíló bokrok-kon a felső vagy felhasadt bimbók mintegy megsokszorozzák a teljes virágok tarkaságát...

Gyergyai Albert

GERÉZDI RABÁN: A MAGYAR VILÁGI LÍRA KEZDETEI

Bp. 1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 327 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 7.)

Gerézdí Rabán, későközépkori irodalmunk érdemes kutatója hosszú előtanulmányok után nyúlt témájához, az első, szövegyszerűen fennmaradt, írásban rögzített, világi jellegű, magyar lírai költeményekhez. Felfogása szerint ezek mind a Jagelló-korból maradtak fenn, s ezért teljes világi jellegű lírának kezdeteit e korszakra lokalizálja. Nagy szerepet tulajdonít a klerikus, ill. deákműveltségnek, a deákrétegnek műköltészetünk világi ága kisarjastásában.

1. Bevezető fejezetében elismeri, hogy Horváth Jánosnak világi líránk kezdeteit illető eddigi vizsgálatait sok tekintetben elfogadva építette ki könyve koncepcióját, s emellett azt is, hogy e sorok írójának tanulmányait használta, különösképpen a deákréteget, annak irodalmi szerepét illetően. Mivel azonban éppen e korábbi fejtegetések-

hez viszonyítva lehet lemérni Gerézdí Rabán új eredményeit, szabad legyen néhány szóval érinteni, hogyan értékeli tudományos előzményei, forrásai e részét. Szerinte dolgozataim közül kettő 1945 előtt jelent meg, a „tanulmányos és termékenyítő” hatású *Deákműveltség és magyar renaissance* c. nagyobb tanulmányom, valamint *Középkori kultúra, középkori költészet* c. könyvem; 1945 után pedig három tanulmányom, a „*Huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában* (Századok, 1950), „*Huszita típusú kantilénáink*” (ItK, 1953), s végül ideveszi „*A magyar humanizmus kora*” c. munkámat, nyilvánvalóan idevágó részletei alapján (Bp., 1955).

A valóságban a kérdés némileg másként fest. A *Deákműveltség*nél jóval korábbi dolgozataimban is foglalkoztam egy-egy történeti

forrást értékelve a deákműveltség hazai jelenségeivel. Már doktori disszertációmban beleütköztem a kérdésbe (*Callimachus. Tanulmány Mátvás király államrezonjáról*, 1931. 3—44. l.), ahol Turóczi János helyzetének felismerése a humanizmus küszöbén s a „második Attila” koncepciója rögzítődött. Ez mind a magam számára, mind a magyar szakirodalom számára kiinduló pont lett. Ezt építettem tovább 1933-ban a „*Stílus-tanulmányok Mátvás király kancelláriájából*” c. tanulmányomban (Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából, 22. Pécs, 1933. 5—13.). Egészen új mozzanatokkal gazdagítottak, a goliardokra és vágánsokra mint társadalmilag jelentékeny rétegre irányították figyelmemet az ún. Nyírkállói-kódex széljegyzetei, melyekkel először 1935-ben foglalkoztam (*Régi könyvjegyzetekből. A Nyírkállói-kódex széljegyzetei*, Könyvtári Szemle, 11. sz. 85—86. l.). Csaknem egyidejűleg kezdtem elemezni és kutatni az ugyancsak Kovachich által a *Formulae solennes styliben* kiadott Anjou Lajos-korabeli *Ars notarialist* (*A magyar humanizmus kezdetei*, Pécs, 1936. 10—15.).

Ezek után következett be a kérdés első, részletes feldolgozása. A *Deákműveltség és magyar renaissance* c. tanulmányomban a magyarországi deákságot bár történeti kialakulásában szemlélem, de az európai keret és a magyar változat nem válik szét élesen, hasonlóképpen az egyes fejlődési szakaszok sem. Viszont elvilágiasodását, differenciálódását, a deákság különféle típusait, széles körű irodalmi szerepét — különös tekintettel a magyar reneszánsz műveltségére és irodalmi műfajaira — amennyire közel 100 oldalon lehetséges, áttekintem. A módszer komplex volt, a goliardokra, vágánsokra vonatkozó kutatások mellett igénybe vettem a köztörténet, tudománytörténet, nyelvészet, néprajz, illetve folklór, a zenetörténet hazai és külföldi eredményeit. Ezek között is kiemelttem dolgozatomban Hajnal István műveit és tanítványai munkáit, Békefi Remig és Fraknói Vilmos iskolatörténeti dolgozatait. A komplex módszerre a tárgy komplex voltánál fogva kényszerültem, habár ez a módszer nálunk akkor csaknem teljesen ismeretlen volt. Így hát nem csupán Hajnal István és Istványi Géza műveit „kamatoztattam”, helyesebben fejlesztettem tovább, vonatkoztattam az irodalomtörténetre elsőnek, de sok minden más is. Tanulmányomban persze szerepet játszott az intuicio-milyen tudós az, akinek munkájában e tényező szerepet nem játszik? —, de a deákokat illető megállapításaim forrásai elsősorban a klerikus-árság énekek európai szövegkiadásai, a Nyírkállói-kódex általam felismert vágánsversei, a magyar folklór vágánsversei, krónikák, oklevéltárak, Kovachich formuláskönyv-gyűjteménye, mely

adataiban tipikus és Bornemisza Péter rendkívül gazdag utalásai.

Gerézdi Rabán úgy látja, hogy a *Középkori kultúra, középkori költészet* c. könyvemben pusztán az említett tanulmány adatait bontottam szét, dolgoztam fel, „népszerűbben, de belőle témákat illetően újat alig kapni, sőt nemegyszer kevesebbet.” Evvel nehezen tudok egyetérteni, ugyanis a szétbontás merőben történeti jellegű, és most már a történeti fejlődést fejezetről fejezetre pontosan kíséri. Már a könyv bevezetőjében is úgy jellemeztem a deákság irodalomtörténeti szerepét, hogy az termékenyen hatott Gerézdi Rabán mostani könyvére is. Itt mondom ki a deákok szerepét elemezve: „A művelt költő, mester de clericia, goliard, deák megjelenése és elterjedése mindenütt éles határt húz a költészet fejlődésébe. Öntudatosítás jár vele, az írásbeliség föllendülése és hallatlan formai, tartalmi gazdagodás.” (14). Majd pedig: „A szóbelileg hagyományozott költészet és műveltség, valamint a klerikusok képviselte kultúra kezdetől fogva hat egymásra, de igazán a magyar klerikus műveltségű világi költőkben, a deákokban találkozik. Ekkor a magyar költészet szóbeli ugyan, de már kéziratok is keletkeznek, társadalmi teljesége pedig rendkívüli.” (19).

Ennek megfelelően könyvemben három ponton bő fejezetrészek vagy pedig teljes fejezetek tárgyalják a fejlődés állomásait. A XII. sz. második, a XIII. sz. első felének magyar udvari kultúráját tárgyalva vetem föl a virágének metaforáinak eredetét, s a vágánsokkal hozom kapcsolatba (6. A magyar lovagkirályok udvara. Klerikus műveltség és virágének). A trubadúr költészet ilyen sajátosságát pedig már ezt megelőzően. A könyvnek kétharmadát magába foglaló második részében (a XIII. sz. második felétől a XVII. sz.-ig) az egész fejlődést bevezető teljes fejezet a deákokról szól: „A deákosztály szerepe a költészetben.” címen. Kézai Simon mestertől kezdve tárgyalom a világi deákság kialakulásának fontos kérdéseit. És azt hiszem akkor sem volt szellemtörténet és ma sem helytelen az az álláspontom, hogy: „A társadalom szükségletei mozdították elő az írásbeliséget, de az visszahatott a társadalomra.” (128. l.). Itt fejtegetem a világi literátusok kezdődő nagy szerepét, munkájukat a hiteles helyeken, oklevélkiadó hatóságok mellett, közületek, alispánok, városok szolgálatában; ami végül is természetes, és már munkám előtt is ismert volt. Az azonban már valóban a mai kutatások felé mutat, amikor megállapítom: „Az esetenkénti alkalmazásnál mind gyakoribb az állandó szolgálat, amelyre az állam és a magánéleti viszonyok gazdagodása, szövevényessége egyre több lehetőséget adott. Az ilyen diákok állandó alkalmaztatását találták a világi előkelőknel. Szükség esetén

vállalkoztak orvoslásra, jósoldak jó vagy rossz időt. Az ő tisztük volt, de alkalmuk is nyílt rá, hogy urukról dalt szerezzenek, s valóban kétségbe nem vonható jelenség, hogy legrégebb epikus énekeink deák munkák.” (128—29.) Meg kell jegyezni, hogy ebben a fejezetben tárgyalom a garabonciás diák meséjének kialakulását, ahol a népi közhiedelem egyáltalán nem választja el élesen a káptalani iskola deákvarázslóját az egyetemét végzettől. A garabonciás diák hol *hét* iskolát végez (trivium, quadrium együtt), hol *tizenhárom* iskolát, s ebben bizony benne van jó néhány egyetemi év, ha nem valamennyi! A velünk délen szomszédos horvátok garabonciása egyesenes *Bolognából* jön. Ezért és egyéb okokból logikus is volt, hogy az egyetemet végző és a csupán káptalani iskolát járt deákokat ebben a kezdeti időszakban nem választottuk el. Könyvünk két zárófejezete teljesen, vagy nagyrészt a diákokról szól, mely után már csak a summázás következik, de ez a summázás is rendkívül tanulságos a most tárgyalandó újabb kutatásokat és eredményeket tekintve. A *Deákélet és költészet az átalakulás korában* a XIV. sz.-től eléri a XVII. századig, ami érthető, hiszen a legrégebb irodalmi műfajokat evolúciójukban igyekeztünk megragadni. Ugyanez vonatkozik *A hagyományos költői formák változása* c. utolsó fejezetre, mely a Horváth János nyomán induló ritmüstörténeti összefoglalás kivételével teljes egészében a deákok irodalmi szerepét méltatja a XV—XVI. században. Mostani témánk tekintetében nem helytelen idéznünk a 222—24. lapokról: „Egy Mátyás nevezetű császári pap egyik délvidéki várnak volt az írnoke, s természetesen a várkapitány szolgálatában állott. Ilyen deákok foglalkozhattak egyszersmind történelmi énekek szerkesztésével, a várat ért támadások, védelmek, portyázások, hősi tettek megéneklésével. Ilyen deáknak kellett lennie a Szendrői Névtelennek, aki *Szabács viadalát* költötte és a Pataki Névtelennek. Amíg a városi deákság az iparosok körében mozog, jelezve egyszersmind a kört is, ahonnan kikerült, a falun élők inkább szegény familiárisok, sokgyermekes, birtokos nemesek sokadik fiai... A deák-titkár a nemes urak familiárisaik, esetleg kitanult jobbágyaik közül választják, hogy ezáltal is növeljék megbízhatóságukat. De erre nem volt különösebb szükség. A familiáris szolgálatot teljesítő deák urától nyeri ruházatát, élelmét, pénzt vagy kis birtokot kap tőle, érdekében áll tehát sorsát, jövőjét biztosítani. Szerepe gyakran olyan lesz, mint a várírnoké, várjegyzőé. A hűséges és ügyes íródeák sokra vihette, mint Som József esete bizonyítja. Kínizsi Pál deákja volt, és úgy belétanult a kormányzásba, hogy ura halála után a király kinevezte ura helyébe temesi főispáná. Uruk hőstetteit, halálát deákjaik éneklék

meg. Ilyen legrégebb emlékeink egyike Gergegy deák éneke uráról, Both Jánosról, és ugyan-csak ilyennek tekinthető Szabadkai Mihály deák éneke Berizló Péter hősi haláláról.”

Ezek után természetes, hogy a könyv *Summáját* is áthatja a deákság sokoldalú irodalmi szerepének méltatása, de talán elég egy rövid idézet: „A deákság foglalkozási köre kiterjedt a hivatalnoki és művelt szabad foglalkozások minden ágára. A XIII. sz. óta a szóbeli költészet fejlesztése is kezükbe került. A történelmi ének, a középkori szerelmi líra magyar vívmánya, a virágének általuk terjedt el, csiszolódik ki, és hatja át a magyar társadalom egészét.”

2. Gerézdí Rabán felszabadulás utáni tevékenységünkben már említett két tanulmányt, valamint a humanizmusról szóló összefoglaló könyvet hozza fel, s érthetetlen módon olyasmit tulajdonít nekünk, amit nem tudván bizonyítani, mintegy feltételez rólunk.

Így ír: „Nem mondja ki (mármint e sorok írója) félreérthetetlenül, de részletmegjegyzései, utalásai arra engednek következtetni, mintha magyar nyelvű világi költészetünket is a virágéneket kivéve a huszita mozgalom szülte irodalom következményeként, termékeként akarná regisztrálni.” Így próbálja megokolni, hogy én szakítottam volna korábbi felfogással, melyet ily módon csupán ő építene tovább jelen alkalommal is. Valójában mindössze a publicisztikai jellegű, agitativ líra és szatíra részműfajában láttam és látok huszita hatást, így a *Pesti gyermekek utcai énekében* és Apáti Ferenc *Feddőénekeiben*. Esetleg bizonyos formai hatást a *Néhai való jó Mátyás királyról* szóló énekben. Sőt az igazságot tekintve — s ez Gerézdí Rabán idézeteiből is kiderül — Apáti Ferenc *Feddőéneket* vágáns-huszita típusnak tartom és olyan nemes bírálóknak, aki a kelyhesekhez közel állt.

Ily módon korábbi felfogással semmi-nemű szakítást nem látok, és Gerézdí megjegyzései talán abból eredhetnek, hogy alig titkolható averzióval viseltetik a szomszédos, majd nálunk is hatalmasan fellépő huszita népmozgalom irodalmi tükröződéssel szemben. Ez abból is látható, hogy Alszegey Zsoltot, Timár Kálmánt és az egykori katolikus irodalomtörténeti iskolát követi, s az ellenkező irányú alapos bizonyítások ellenére még 1962-ben is úgy beszél az első magyar bibliafordításról, mint amely nem huszita, de huszitáknak „tulajdonított”. Hogy mennyire nem szakítottam korábbi felfogással, onnan is látható, hogy a Filológiai Közönyben sorra publikáltam a mások és a magam tollából olyan tanulmányokat, amelyek a magyar goliardokkal, deákokkal foglalkoztak. Így Balázs János két tanulmányát: *A goliardság emlékei a magyar szókincsben*

(FK, 1955. 97—111.); *Kába beszéd, tréfaszó. Újabb mulattatóink történetéhez* (uo., 1956. 267—75.); Fábrián István: *Széphistóriáink és a deákok* (uo., 1959. 265—95, ill. 85—105.); Bónis György két tanulmányát: *Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon* (uo., 1958. 1—27. és 173—194.). Ugyanő publikálta az *Ars Notarialisra* vonatkozó tanulmányokat is (FK, 1961; 1963.). A deákságra vonatkozó vizsgálatok lényegét érintik Mészáros István cikkei ugyancsak folyóiratunkban: *Középkori kolduló diákjaink* (1961. 107—117.) és az a másik tanulmánya, melyet válaszul adott Pais Dezsőnek ugyancsak a Filológiai Közlönyben megjelent hasonló tárgyú cikkére (*Középkori diákjaink és a krónikákbeli „hét magyar”-diák-lázár mozzanatok*, FK, 1958. 671—676.), és amelynek címe: *Krónikáink diákjai* (FK, 1963. 161—170.). E sorok írója ugyancsak két tanulmányban foglalkozott a deákság szerepének újabb elemeivel: *A trufa* (uo., 1955. 111—138.; különösen 125—26., 130—31., 137.) és *Adatok és szempontok a magyar dráma kezdetéhez* (uo., 1957. 319—337.), ahol különösen a színház, a dráma fejlesztésében vitt szerepüket elemzem. Úgy gondolom, ennyi is elégséges annak dokumentálására, hogy erről való felfogásom nem módosult, hanem gazdagodott.

3. E szükségyszerű kitérés után áttérnénk Gerézdi Rabán kutatásainak méltatására. Mindenképpen helyesnek látszik, ha könyvének módszertanát, szerkezeti felépítését bocsátjuk előre, majd részletekbe menve fejtjük ki, mi az, amit újnak, helyesnek tartunk, mi az, amit kétesnek, s mi az, amit nem tudunk elfogadni, végül pedig az egész koncepcióra és a műre vonatkozó felfogásunk összegezzük.

A könyv módszerében visszakanyarodik a merőben filológiai eljáráshoz, amit avval kell magyarázni, hogy a szerző a Jagello-kori líra szövegszerű jellegére akarta helyezni a súlyt. Természetesen ez így sem volt megvalósítható, és a szövegek magyarázatához igénybe kellett vennie a párhuzamos helyek tömegét, ami a nyelvészetre irányította figyelmét, nemkülönben aprólékos történeti kutatásokat kellett végeznie a szerzőket és a versekben foglalt reáliákat illetően. Ugyancsak nagy figyelemmel kellett kísérnie a hagyományozást, a kéziratokat, illetve másolatokat, melyek fenntartották az egyes költői darabokat.

Ebből következett (amit a szerző maga is leszögez), hogy aprólékos, körülményes részletvizsgálatai miatt „mutatósbab és művészibb tárgyalásmód” helyett arra kényszerült, miszerint az irodalom jellegéhez nem nagyon illő szürke előadásmódot válasszon. Nem szabad elfelejteni, hogy ez csupán az irodalom tárgyházhoz mérten szürke, s még akkor sem mindig. Pl. a Gerézdi Rabán könyvében tárgyalt epiko-lírikus deák és egyéb

versek többségükben nem kívánnak meg valamiféle erősebben esztétikai igényű, emelkedett stílust. Az irodalomtörténet nyelve ma már finom és hajlékony, kifejező, még ha nem is gazdag izeiben és jellegében is. Éppen ezért helytelen Gerézdi Rabánnak az az eljárása, hogy stílusa elevenítésére kifejező szaknyelvet beoltotta a budapesti élőnyelv csaknem jassz nyelvészű ágával és újságközhelyekkel. Meghökkenve olvasunk könyvében olyan kifejezéseket, melyek a városi élet törtetőinek szájába illenek, nem pedig egy komoly tudományos műbe, mint pl. „Beriszló Péternek Beriszló Bertalan nyúlt a hóna alá” (71. l.); hogy egyhelyütt a köznemesek „kifutottak az időből” (101), hogy Apáti Ferencnek a vidéki papság „nagyon a begyében volt” (232); míg a főurakról szólván képletes kifejezésekre „fanyalodik”, mert a nyers szókimondással „könnyen megüthetné a bokáját” (259). És ezek nem elszigetelt kifejezések, hanem sajnálatos módon gyakoriak. Szellemi, tudományos és esztétikai műveletek kifejezésére, bármi szemléletesek, nem alkalmasak a közlekedésügyi, közbiztonsági kifejezések, mint hogy a filológiai kérdések „egymás sarkára hágyva tolonganak” (12); a kérdések „ágaskodnak” (62), az országgyűlésekben a főúri és az ún. köznemesi párt egyformán „a kismenéséget akarta megdolgozni” (113); hogy a németek és az olaszok nem törődtek a törökkel, mert „nem az ő bőrükre ment a játék” (115); hogy szerzőnk, mikor örül, mert rátapintott egy jelenségre, boldogan kijelenti, „nyakon is csipjük” (174); hogy egy-egy irodalmi jelenség az előzményekről „árulkodik” (118). Az egykori klerikus konyhalatin után szabályos „konyha-magyar” kifejezések vetődnek föl. Így került a padló- és edénysikálásból kölcsönvett új fogalom a könyvbe, miszerint a magyarra fordító írók „az absztrakciókat elsikálva szokták előadni.”

Ezt a stílust kiegészítik a mai újságok levelező és riportnyelvének kifejezései: Verancsics Antal mindent megtett, hogy Eger várát „ütőképessé” tegye (69); Beriszló Péter sérelmének orvoslása „már folyamatban van”, amikor a róla szóló éneket írják. Mintha csak egy közületi választ olvasnánk a kitűnő *Esti Hírlapban*! Mint valami méltatlankodó újságglosszában, úgy jelennek meg a XVI. századi, udvari típusú virágének hősnői: „partiképes szüzek, férjük mellett unatkozó kikapós szépasszonyok, a nemesi és főúri udvarokban pompázó kitenyészített kerti virágok” (282). Jelentős képzavar, önkéntelen humor csúszott be pl. fejtegetéseinek ama pontjába, ahol megállapítja, hogy a magyar deákok versezeiteiben „a névtelenség homályából — bármily szemérmesen — előtolakszik a szerző.” (126). A szerzői vágy, ha szemérmesen érvényesül,

semmi körülmények között nem „tolakodás”. Ha így fejezzük ki, akárha ironikus szándékkal is, nem a kifejezendőt találjuk telibe, de a kifejezést rontjuk el. A felsorolást nem kívánjuk folytatni, célunk nem a kipellengérezés, hanem az: bemutassuk, nem helyénvaló az ilyen stiláris újítás. Ezt természetesen a kísérő több, más, nem jelentős, de bosszantó mozzanatot: pl. egy olyan alapos és aggályos filológus nem vághatja el a már jól ismert „gordiumi csomót” helyett a „gordiuszi csomót” (70), s nem mondhatja egy neoplatonista jelenség láttán Statiusról, a kora-császárkori római költőről, aki i. sz. 45 körül született, hogy „az új-latin Statiusnál is” megtalálható, hiszen fly módon Statius vagy 1300 évet fiatalodott (186).

4. Gerézdi műve négy fejezetből áll: az első a deáktípusú ének, a deákság világi ágának lírai költészetét vizsgálja, arról a típusról beszél, melyet ugyanezen énekekről szólva már mi is a familiáris deákok költészetének tekintettünk (Gergely deák éneke, Szabadkai Mihály deák éneke), és ő is ekként vizsgál. A második fejezet az egyházas típusú világi énekekről szólván ugyancsak a deákság körében maradt, de Gerézdi Rabán distinkcióinak megfelelően előtérbe kerül a szerzők esetleges pap volta. (Ez szerintünk a László-éneknél valóban csaknem bizonyos, a Mátyás királyt magasztaló énekkel azonban már bizonytalan.) A harmadik fejezet, a „vágáns típusú” énekekről ugyancsak a deákköltészet körében marad. Apáti Ferenc kantilénáját a mi „vágáns-huszita” megjelölésünket kettévágva csupán „vágáns” típusúnak jelöli meg, majd a virágénekekről ír, s annak deákkogantatását nem tagadja, ha nem is emeli ki. Az utolsó rövid fejezet tulajdonképpen kritikai jellegű, a *Pesti gyermekok utcai éneke 1458-ból* c. verset tárgyalja. Ezt igyekszik kiiktatni keletkezési korából, 1458-ból s a XVI. századba plántálni, mivel zavarja könyve koncepcióját.

Az első fejezetet egy általánosabb bevezető alapoza meg: „Középkori hazai, világi értelmiségünk. A deákok.” Gerézdi itt is, mint könyve folyamán végig, igyekszik elkülöníteni, csoportosítani, osztályozni, disztíngválni, ámbar ezek az elkülönítések elsősorban terminológiai jellegűek. E tekintetben e fejezetet hasznosnak kell tartanunk, jó történeti adatokkal támasztja alá s bővíti azokat a művelődéstörténeti adatokat, amelyeket mi magunk is fősorakoztattunk a XIII—XIV. századi fejlődésre. Jó a klerikus fogalomról szóló fejtegetése, habár az a megállapítása, hogy Kézai Simon esetében, midőn az önmagát Kun László „fidelis clericus”-ának nevezi, elnevezése nem az udvari pap fogalmát jelölné, hanem egyszerűen a királyi jegyzőt, inkább csak föltevésnek látszik, mint ténynek. Valószínűbb, hogy

a jegyzőt is jelenti, de emellett azt, hogy lelkiatyja, tanácsosa, orvosa és asztrológusa, meg természetesen történetírója. Mindez beletartozik a clericus-fogalomba.

5. Egy dolgra azonban figyelmeztetni szeretnék. Helyes az elvilágiasodás folyamatának vizsgálása, a literátusok, világi deákok szerepének kibontása, azonban az élet sokszor átlépte a határokat. A fel nem szentelt papok, klerikusok — ahogy a Jókai kódex mondja (86) — „papi deákok” éppúgy végeztek szükség esetén ideiglenes, sőt állandó jegyzői funkciókat, mint a tőlük elváltó világi „íródeákok”, hogy ugyancsak korabeli kódex nomenklatúráját idézzük (*Debrecenti-kódex*, 187). Ezen a ponton Gerézdi fejtegetéseit megítélésünk szerint jól támogatták volna a *Nyelvtörténeti Szótár* adatai a kódexek köréből. Az ilyenszerű kifejezések, mint „papdeák”, „íródeák”, „tanulódeák”, s mindez a XIV—XVI. század nyelvhasználatát tükröző kódexekben, arra mutatnak, hogy egyetlen alapfogalom variánsainak tekintik ezeket a jelzős kifejezéseket, amely alapfogalom, a „deák”, a korabeli szemléletben kezdetben magában foglalta az iskolást, a pappá váló iskolást, az iskolai műveltségű világi értelmiségit. Maga Gerézdi Rabán is utal rá, hogy egy-egy klerikusnak juttatott papi javadalom hogyan fordította a papdeák életútját az egyház felé, míg a másik a világban maradt, megnősült, literátus lett. Azonban akárhányan nem nőültek meg, és egzisztenciájuk élesen meg nem határozható maradt. Azok a diáksorsok, melyeket Bornemisza Péter deák olyan ékesszólóan mesél el hallgatói okulására immár a reformáció idején, bizony széles skálát ölelnek fel a prédikátorságtól a vitézi életig és, ismét a szószékig, avagy az akasztófaig, ahová latorság miatt jutottak. Gerézdi könyvét olvasva az az általános benyomásunk, hogy ő a *hivatás* elnevezéseket nemcsak hogy elébe helyezi a *jelleg* kifejezésének, de a címek és rangok, pontosabban a kvalifikációk merev elkülönítésével nem egyszer ellene mond a jellegnek. A magyar kifejezések, melyek a kódexekben, régi nyomtatványokban fordulnak elő, éppen hogy a lényegi oldalról közelítik meg a deák fogalmat: írással-olvasással, latin nyelven előadott tudományokkal, filozófiával foglalkozó fiatal emberek a deákok, akár mint iskolások, akár mint fiatal papdeákok, egyetemi hallgatók, íródeákok vagy pedig — mint Gerézdi Rabán mondja — „deklasszált” énekesek, illetve lantosdeákok, a vágáns deákokról nem is szólván, akiket ez utóbbi kategóriához lehet hozzávenni.

Még nagyobb óvatosságra int az a kategorikus kifejezése, hogy „a deák nem egyetemet végzett, csak hazai iskolát” (33). Egyrészt a garabonciás deáknak XIII—XIV. századi eredetű alakja is arra mutat, hogy éppúgy tulajdonítottak neki hazai iskolákat,

mint egyetemet, vagy éppen Bolognát, melynek tanulása miatt a XIV. század első felében perекt folytattak le egykori deákok ellen varázslás okán (vö. *Deák műveltség*, 335).

Igazan Gerézdiinek a közéleti gyakorlatot tekintve olyan esetekben, amikor valaki egyetemi gradust nyert. S talán még az sincs kizárva, hogy az egyetemre járók a literátus kifejezést már nem tartották elég rangosnak. De ugyan minek nevezték volna akkor őket, ha nem „deák”-nak? Ezenfelül a „baccalaureus”, aki rendszerint városi iskolák vezetését kapta meg és „Mester”-nek titulálták, maga is a deáki ranglétra egyik közbülső fokát jelenti. S hányszor vállaltak ilyen hivatalt szegény egyetemi hallgatók a XV. századtól kezdve! Amennyiben a „deák” nevezetet nem mereven elképzelte társadalmi címnek, hanem minőségjelző kategóriának tekintjük, akkor a középfokú és egyetemi iskolák hallgatóinak ilyen módon való szétválasztása nem reális. A középkori iskolai szervezete annyira összefüggő, az egyetem annyira csak inkább mennyiségileg haladta meg a quadrivium tudásanyagát, nem pedig tudománya módszertanát vagy minőségét illetően, hogy a „deáki tudomány” mindkettőre jellemző. Ismeretes, hogy a középkori egyetem hallgatói között éppen úgy voltak 14, 15, 16 éves gyermekek, serdülő ifjak, mint 30–40 éves érett vagy éppen meglelt korú emberek. Amikor a Margit-legenda elmondja, miszerint „Zent Tamás hogy fel serdült volna, deáki tudománra adá magát” (*Debreceni-kódex*, 79), a katolikus egyház e kiemelkedő tudósának „deáki tudoman”-a aligha szorítható — különösen felserdült életszakaszában — a trivium és quadriviumra. A „deák” fogalomnak ilyen egyáltalán nem merev, formai, de tartalmi értelmezésére mutat az *Érdy-kódex*nek az a helye, mely a filozófiában oly járatos Alexandriai Katalin „deákságá”-ról és bölcsességéről beszél: „Zent Catherina azzonnak nagy deaksága es bölchessege” (*Érdy-kódex*, 663).

Gerézdi Rabán könyvének ez az alfejezete különben erős hiányérzetet hagy maga után. Egy olyan műben, mely a maga teljes egészében — még a polemikus zárófejezetben is — a deákság különféle formáiról szól, a deákság társadalmi szerepét értékelő fejezetnek nem lett volna szabad az első fejezet egy részévé válnia. Azonban Gerézdi tudatosan járt el, amikor a familiáris viszonyban levő deákságra szűkítette le e sokrétű társadalmi réteg jellegét és szerepét, ha már a magyar irodalom legkorábbi emlékeinek egy egész csoportját és az egész lírai korszak karakterét beleszorította egyetlen feudális viszonylatba: a familiáris és kenyéradója közötti viszonyba. A következő fejezet előtt még mond valamit az egyháziak műveltségéről, de a vágánsokról, a vágáns típusú éneket tárgyaló fejezet előtt már semmit. Pedig

alig kétséges, hogy amikor vágánsdalok (latinok) és magyar nyelvű virágének-töredékek (*Soproni Virágének*, *Körmöcbányai Tánczó*) városi jegyzők és deákok környezetében tűnnek fel, a vágánsköltészet már régen nem a szigorúan vett klerikus réteg költészete, de megtelepedett városi „deákok”-é is, jegyzőké, írnokoké. Mi több, a vándorló deákréteg most már nem csupán szökött szerzetesekből, javadalom nélkül maradt papokból, vándorló papdeákokból áll össze, hanem sok világi iskolás is akad közöttük, aki a csoportos rekordálásból hozta a gyakorlatot. Tehát megjelenik a világi vándordeák, vándorénekes és vándor jegyző. Ennek a deákrétegnek az érdeklődése a klerikus-deák műveltségen belül önálló, másként árnyalt és sokszor haladó. Ily módon világi értelmiségünknek Gerézdi Rabán adta ábrázolása jelentősen eltér a társadalmi tényektől. Hiszen a népies vagy népi motívumok első sorban e polgári vagy jobbágyi származású papdeákok, illetve vándordeákok, városi jegyzők, írődeákok töredékeiben ismerhetők fel. Ezért van az, hogy a szerző, látván Apáti Ferenc kantilénájának kép gazdagságát, népi nyelvezetét, odáig jut, hogy megállapítja, miszerint „A korabeli közbeszéd fordulatait, közvetlenségét, frissességét, népiesnek tűnő zamátát ösztönösen át tudta menteni a vers kényszerű kötöttségei közé.” Hát persze! a nép és a nemesség alsó rétege között nemigen volt nyelvi különbség, népi nyelvet használtak a kis- és köznemesek, mi több, a középnemesek is. Itt azonban nagyon összefügg a tartalommal „a népiesnek tűnő zamat”, mert nemcsak „tűnik”, de az is. A továbbiakban visszatérünk még erre a kérdésre, mert hiszen fejezetről fejezetre bontakozik ki a szerzőnek az a koncepciója, amely a népet mint az irodalom gerjesztőjét, a társadalom kultúrájának alapvető forrását igyekszik kiiktatni, és csak azon osztályok tevékenységét ismeri el, melyek hatalmi helyzetüknél fogva az irodalmat fejlesztő műveltséget nagyobb számban és könnyebben el tudták sajátítani.

6. Említettük, hogy Gerézdi Rabán művének első fejezete a familiáris deákok epiko-lírikus költészetéről szól, és a maga egészében talán a legsikerültebb fejezete a könyvnek. Azt mondhatnánk, hogy a Régi Magyar Költők Tára új és jó kiadásával van dolgunk, amely még Szilárdy Áron munkájával szemben is sok újdonságot hoz. Ezt a szerző következetes módszerével és türelmes kutatással érte el. A szövegkonstrukció, szövegértelmezés alapjáról indul el, így tud e töredékeinkről az eddigi szerzőknél többet mondani. Gergely deák veszedelemének helyes magyarazatát adja, és az eddigi sok téves cím után, mely tartalmi tisztázatlanságok tükrre volt (a közhasználatú kifejezést

követve mi magunk is úgy szóltunk róla mint „Gergely deák éneke uráról, Both Jánosról”), szilárdnak látszó megoldást ad, amikor a siraloméneke hőseül az idősebb Jaksics Demetert ismeri fel. Ennek megfelelően helyes új címadása: *Gergely éneke Jaksics Demeter veszedelméről*.

Azért bizonytalanságok még így is maradtak szép számmal. A jelek szerint ő sem tudja eldönteni, mikor keletkezett a költemény. Az 53. lapon szerinte Mátyás személyének kedvezőtlen színben való feltüntetése „Mátyás halála utáni időre, a XV. sz. kilencvenes éveinek elejére utal.” Hat oldallal később elemezvén a költeményt, így fejezi be tartalmi felsorolását: „*Most aztán a király is bankódkodhatik követe elvesztén!*” Ha azt akarta volna kiemelni a szerző, hogy a vers Mátyás halála után keletkezett, akkor azon az alapon, hogy a vers eme sorában praesens historicum van, bizonyára így fogalmazott volna: „Bankódkodhatott aztán a király is követe elvesztén!” Vagy mégiscsak egyszerű jelen idő lenne?

Ennél lényegesebb a vers etikai-esztétikai megítélésének nem kielégítő volta. Abbeli törekvésében, hogy egy feudális viszonylat és társadalmi helyzet kifejezésének ábrázolja a költeményt, kárt tesz az objektív valóságban. Világos, hogy minden társadalom fejlődése az ösközösségtől a kommunizmusig osztálytársadalmak keretei között megy végbe, osztályharc függvénye, közvetve, vagy közvetlenül gazdasági viszonyokat tükröz. Kötöttségek között ír Horatius Maecenashoz intézett ódáiban, és ha Maecenas halálát örököztette volna meg olyan helyzetben, mint Gergely deák, vagyis még mielőtt biztosította volna jólétét, nyugalmát, akkor esetleg az ő verseit Maecenashoz vagy különösképpen ezt az ódáját ma ezen az alapon lehetne elemezni. A humanista és pártfogója, a modern polgári költőt finanszírozó kiadók, magánmecénások kapcsolata ugyanígy kifejezhető gazdasági viszonylat és érdekkapcsolat szerint. Akadhat, aki Ady Léda-verseit hozza így összefüggésbe Ady párizsi boldogulásának egzisztenciális mozzanataival. S ez mind tényeken alapulna! De esztétikai értékelésnek nem válhatik közvetlenül az alapjává. Ennek alapja ugyanis az érzelmi világ, mely az egzisztenciális érdekből kisarjadt. Gergely deák boldogsága, esetleg családalapítása, emberformájú élete függött urától. Így hát a vers érzelmi tónusa a döntő. Minden líraiság többé-kevésbé „önérdekből” fakad: abból fakadt Balassi Bálint „Júlia-ciklusá”-ban is. De ez az önrdek Balassi Bálint hatalmas, szenvedélyes érzelmi világával szövődött össze, abban érző, kiváló egyéniség nyilvánult meg. Igaza van Gerézdi Rabánnak: „A deklasszálság Neszsusz-inge égeti a szerzőt.” Valóban, szeren-

csétlensége, mely ura szerencsétlenségéből következett, forrása lírájának. Lírájának értéke tehát éppen gondjai, bánata, érzelmi közvetlen kinyilvánításában rejlik, érzelme őszinteségében és abban, hogy országos gondhoz fűződik. Hiszen lehetett volna szegény humanista is, aki már-már megállapodott volna egy helyben, s most mecénása halála után foghatja a vándorbotot, mehet más gazdát keresni. S akkor ez a költemény ettől, hogy az illető nem deák, hanem humanista, egyszerűben haladóvá válik? A másik pedig feudális?

Nem, ez annál kevésbé bizonyos, mert nem tudjuk, hogy Gergely familiárisi mivolta milyen jellegű. Gerézdinek semmit sem sikerül megtudnia Gergely személyéről. Amikor idestova negyed százada ezt az éneket e familiárisi viszony alapján kategorizáltuk, még korántsem ismertük azt a történettudományi kutatást, mely a marxizmus alapján elemzi a valóság tényeit. Azóta tudjuk, és Gerézdi is tudja, hogy Mátyás korában az átalakulás egyik legjellemzőbb tényezője az volt, hogy a családi kapcsolatokat s a feudális familiaritást felváltja a végzettségen és képzettségen alapuló, képességekre épülő bürokrácia a királyi kancelláriában. Nyilvánvaló, hogy a deákok alkalmazásában is érvényesült ez az új képlet, ott is ebben az irányban mozgott a fejlődés. A familiáris deák nem okvetlenül, területileg a nemes úr egyik familiárisa, mint kisbirtokú nemes ember fia vagy egykori jobbágya. A deákok familiárisi szerepe, a főúr kíséretéhez való tartozása alapulhat egyszerűen a deák alkalmasságán, ügyességén, képzettségén. S ebben a pillanatban már csak az elnevezés hagyományosan feudális, a tartalom merőben új: a régi tömlőbe új bort töltöttek. Gergely deák éneke tehát egy olyan írődeák, értelmiségi, magán-szolgálatban álló tisztviselő panasza, aki elvesztette őt becsülő kenyéradó gazdáját, akitől boldogulását várta, elvesztette pedig az álnok török miatt, s ezáltal megnehezült a sorsa. Ha viszont így fogjuk fel, akkor a familiáris viszony adott történeti-társadalmi keret, tudatforma, de önmagában nem pótolja az emberi tartalmat, és nem is helyettesítheti. Gerézdi Rabán a költeményt feudálisnak akarván jellemezni, a feudális provincializmust próbálja meglátni a versben. Ezért Tinódival veti egybe, midőn az ugyancsak urat siratja, Török Bálintot, akit az álnok török fogságba ejtett, s aki ha kiszabadulna, híven szolgálhatná „ez szegin országot”. Ezzel szemben Gergely deák „csak a királyig lát fel, aki az ő dominusának is ura, s ennek a nagyúrnak a szolgálatában pusztult el az ő patronusa.” (59). Ebben van valami igazság, de túlságosan egysíkú megállapítás, csupán részgazság. Ugyanis Mátyás király az országot jelentette, ő volt a központsított hata-

lom maga! Egészen más volt a helyzete, mint két emberöltővel később az idegen német királynak, vagy az árnyékkirálynak, Jánosnak vagy János Zsigmondnak, a csecsemőutódnak, vagy a szerencsétlen ifjú özvegynek, Izabellának. Egyik sem jelentette az országot magát valójában. Az ország közben „szegin ország” lett, részekre szakadt, és egy-egy főúr, különösképpen Török Bálint, sokat tehetett volna érte. Tehát a történeti valóság és az államkonceptió is gyökeresen megváltozott. S még valamit! Gerézdí Rabán nem emeli ki, hogy Jaksics Demeter és Both János is az ország követe volt, amikor Mátyás öket küldte az egész népet érintő, országos ügyben jártak el. Azt mondhatnánk tehát, hogy Gergely deák elvesztette gazdáját, mert Mátyás király hitt egy másik emberének, aki a török hamis üzenetét hozta, s most ő is sirathatja országnagyát. A középkor végi magyar reneszánsz kori állami bürokrácia s nem a társadalmi hierarchia keretében van szó erről az egyéni tragédiáról, méghozzá országos ügyek miatt. A provincializmus szerzőnk által oly egyértelműen megállapított jegei ezáltal eltűnnek.

7. A fejezet másik, eredményeket hozó elemzése a *Cantio Petri Berizlóhoz* fűződik. Helyes megállapítása, hogy nem Berizló Péter halálához, hanem egy szerencsétlen katonai vállalkozáshoz fűződik 1513 második fele és 1515 áprilisa között. Valószínűleg az 1514. év végén, 1515 februárjában végbe ment török portyázások és a nemességtől magára hagyott horvát bán, Berizló Péter ily módon keletkezett veszedelméről van szó. A költeményt Berizló Péter érdekében való propagandaéneknek tekinti, és úgy gondolja, hogy a fegyvert forgató, katonáskodó közép- és kismemességhez szól, akikre Berizlónak szüksége volt a déli határok védelmére. Ez a propagandaének — mutat rá a szerző — érdekes módon egy fogoly török vezérrel, „szancsák vajdával” mondatja el Berizló kiválóságát. Rámutat, hogy ez Bali, szendrői szandzsákbég kell hogy legyen, akit Berizló Péter 1513. augusztus 23-án a dubicai győzelem alkalmával személyesen fogott el. Ő is, mint mi a *Középkori kultúrában*, familiárisi típusú költemények közé sorolja. Azt lehet mondani, hogy a versnek úgyszólván minden körülményét földéri.

Azonban az interpretáció tekintetében ismét van néhány pont, amelyet nem lehet elfogadni. Inkább kiegészítések — számít, hogy — Horváth János felfogását elfogadva — leszögezzük: ez a propagandaének műfajilag ugyancsak a veszedelemének *formáját* ölti, és evvel is kezdi Szabadkai Mihály: „Mind ti népek bánkódjátok pispek veszedelmén . . .” A propaganda tartalom egy hagyományos forma, a veszedelemének műfaját öltötte fel. Ebből következik egy másik megjegyzés,

amely a megelőzővel összefügg, de már korrekció jellegű. Teljesen egyetértünk a szerzővel addig, hogy a versben nem egy önös érdekeit hajhászó főúr magánügyéről van szó, „hanem a közösség minden tagját, javát, hasznát, megmaradását közvetlenül érintő közügyről, a megsemmisítéssel fenyegető ellenség, a török elleni harcról. Berizló Péter „veszedelme” egyben a közösség veszedelme is.” Nem értjük, hogy ezek után né, hány sorral hogyan lehetett azt megállapítani: „Az énekek foganásakor a költő eredeti intenciói szerint nincs országos távlata. Provinciális érdekű, nem dereng föl benne egy nagyobb, egyetemesebb közösség, haza, Magyarország szolgálata és érdeke.” (77). A szerző természetesen azért állapítja ezt meg, mert a költő nem az egész magyar nép nevében beszél, nem az egész Magyarországhoz szól, hanem a déli végek főkapitánya, a horvát bán sorsán aggódva a délvidéki „népek”-hez. Azonban a horvát bán szerepe Magyarország ezen évszázadaiban Berizló Pétertől idősb és ifjabb Zrínyi Miklósig országos ügy volt. Az árvai vagy zólyomi főispán, ha határvillongások ügyében bátran nyúlt fegyverhez, és ezt egy familiárisa megénekelte, kevésbé tárgyalt országos ügyet, mintha valaki arról ír, aki a nemzet létét fenyegető török ellen a déli végeket védelmezte. Ez önmagában is országos ügy volt. Azonfelül nem hiányzik Magyarország emlegetése sem, sőt Törökországé sem. Az elfogott szandzsákbég a magyar szentháromság isten hatalmát érzi, aki nagyobb Allahnál: „ . . . mert lakozik nagysok isten az Magyarországbán kik segéllék az papbánt az ú bánóságában.” Evvel állítja szembé Szabadkai Mihály a mostani szomorú helyzetet, amikor a keresztény foglyoknak „siralmas mast Terekországban az ú énekek.”

Ha arról lehet beszélni, hogy ez a vers „provinciális”, akkor Horvátországra lehetne szorítani, de ez sem felel meg a tényeknek. Igaz, hogy a *horvátokat* dúlta Bali bég, de az egész ország, magyarok és horvátok *együtt* védik a déli határt, a horvát bán katonái *magyarul* énekelnek a győzelem után, „magyaról szólnak.” Egy familiárisi típusú költemény országos távlatú, amennyiben országos horderejű esemény alkalmából írják: megölik a király, az ország követét a törökök, veszedelemben forog az ország határait védő horvát bán, ahonnan a törökök fenyegetik a magyar nép létét. Nem lehet mondani, hogy egy ilyen költemény önmagában „provinciális” csak azért, mert a költő patrónusának sorsa a költemény írását kiváltó lírai ok, az ő „veszedelme” adja kezébe a tollat. Hiszen ha nem személyes ihletű a törökellenes ének, könnyen jelentkezik az üres frázis, a stílusvirág.

Nem lehet egyetérteni a szerző azon erőfeszítésével sem — amire semmi támasz-

téka a szövegben nincsen —, hogy a „mind ti népek”, ami egyszerűen „embereket” jelent, ne jelentette volna a jobbágyokat és a polgárokat is, hanem csak a nemeseket. Az a valószínű, hogy elsősorban minden katonáskodóhoz fordult. De hiszen a nemesek által birtokuk után kiállított csapatok zöme, a közbírók a jobbágyportákról jöttek! Hát hogyan szólna a jobbágyokhoz is! Dózsa György hada eredetileg a törökök ellen indult, és állítólag volt egy olyan terve is, hogy a törököktől visszafoglalt területeken rendezi be új országát. (Vö. *A magyarországi humanizmus kora*, 381). *Beriszló Péter éneke* egyetlen közös minőségben szól: a nemesekhez, akik a segítség anyagi erejét szolgáltatták, akik a csapatokat vezették, és a jobbágyokhoz, mint közkatonákhoz.

8. A fejezet utolsó tagja *Geszti László énekének* méltatása. Ebben a fejezetrészen is érvényre jut Gerézi tudós erénye, a módszeres előhaladás, a kézirat hagyomány, a szöveg hagyományozás, a szöveg megállapítása kérdéseiről a szerzőre vonatkozó családkutatáson, a pillanatnyi történeti helyzet elemzésén át egészen az interpretációig és esztétikai méltatásig. Horváth János megállapítását, hogy *Geszti László éneke* pártpolitikai szöveg, pontosabbá teszi azáltal, hogy egyrészt itt is megállapítja, vagy legalább is feltételezi a familiáris kapcsolatot, hangsúlyozza *Geszti László* deák voltát, rámutat igen helyesen a mindenfajta propagandaénekben rejlő lírai magra. Fájdalom, nincs elég bizonyíték arra, hogy tulajdonképpen ki is volt *Geszti László*, csak evel magyarázható, hogy a 114. oldalon „középrételemiségnek,” „középnemesi származású vagy tehetsége révén ide emelkedett, jelentős vezető familiárisnak” mondja, és szembeállítja a kislelmes Szabadkai Mihályval, viszont egy oldallal előbb (113) egy „köznyemes” világi értelmiségi pályafutását szemléli *Geszti László* életében, és énekéről is úgy nyilatkozik három oldallal később (116—117), hogy így szólhatott a tárgyról „egy korabeli deák műveltségű magyar köznyemes”. Ha viszont a „köznyemes” és a „középnemes” teljesen azonosítja, s ugyanakkor élesen elválasztja a „köznyemes” és a „kislelemestől”, ezt éppen úgy pontosan ki kellett volna fejtenie, mint ahogy igyekezett pontos nomenklatúrát megállapítani a deákokról szólván.

Szóvá kell tennünk, hogy amikor helyesen megállapítja a humanizmus frazeológiájának benyomulását *Geszti László éneke*be, ugyanakkor a humanista törökellenes irdalmat a maga teljes egészében stílusgyakorlatnak tartja. Mindössze Nagyszombati Márton esetében hajlandó — a magyar valóságot tekintetbe véve — némi engedményt tenni. Ez épp olyan elfogultság, mint azt állítani, hogy itáliát „a török közvetlenül nem veszé-

lyeztette, nem az ő bőrükre ment a játék”. A Horvátország és Isztria felőli becsapások Friuliba, s ezt megelőzően Otranto elfoglalása a török által ugyanis páni félelmet keltett Itáliában. Ezenfelül az akkori Európa leghaladottabb országa kereskedelmi módon gondolkodott, legalább is azok a polgárok, akikhez a humanisták olyan közel állottak. Nos, a török terjeszkedése megbénította a firenzei textilipar kivitelét kelet felé, a velenűeket és genovaiakat sok helyről kiszorította és súlyos engedményekre kényszerítette. Végül is ez a két köztársaság döntő szerepet vitt az 1571-i lepantói csatában, mely élet-halálharc volt. Sőt, több mint egy évszázaddal korábban Enea Silvio Piccolomini, a humanista pápa aligha gyűjtött volna hajóhadat, és kívánt volna a vállalatnak személyesen élére állni, Velence aligha támogatta volna évtizedeken át hatalmas összegekkel a magyar királyok törökellenes vállalatát, ha nem ment volna „bőrre a játék.”

9. Az elmondottakból következik, hogy a fejezet összefoglalásából is azokat a megállapításait tudjuk elfogadni, amelyek nem egyoldalúak, és nem nélkülözik a történeti materializmus tudományára jellemző dialektikus szemléletet. A familiáris foganású deákének, szerinte, feudális alkalmi költészet, melybe itt-ott beszüremkedik némi humanista műveltség. Tévedés lenne *Geszti László* kései énekét e tekintetben időhatárnak felfogni, hiszen a *Szabács viadalában*, mely Hunyadi Mátyás életében keletkezett, a humanista műveltség beszüremkedése sokkal szélesebb, és kifejezéseiben olyan sajátosan a korhoz tapadó, hogy már ez önmagában is kizárja a „hamisítás” minden lehetőségét. Nem lehet egyetérteni avval, hogy a familiáris kapcsolat révén egyszerűen csak feudálisnak nevezzük ezt a költészetet. Hozzá kellene tennie, hogy a feudális szemléleten belül az érzelmi megnyilatkozás emberileg értékes-e s a költemény kicsengése haladó-e. Az ország érdekéért török földön járó Jaksics Demeter veszése, a magyar és horvát népért harcoló *Beriszló Péter* veszedelme kétségkívül ilyen, és a róluk írt vers is haladó jellegű. Még *Geszti László énekében* sem lehet egyértelműen felismerni a főúri pártot. Hogy Magyarország „a kereszténység vértje”, hogy Mátyás király idején az ország békeességben volt, mert állítólag egységben volt, hogy Mária-hoz fohászok: védje meg az országot a belháborúktól, hogy nem szabad hitelt adni a töröknek, mind e dolgok, úgy véljük, nem vonhatók a reakció fogalma alá. Egyetlen versszak, amely specifikusan főpapi érdeket szolgál szemben a világi nemesség egyházkorlátozó törekvéseivel, hogy ti. ne háborogjanak „úrsten ellen”, tartásuk meg a „régí decretomot”, és adják meg a dézsmát. Ezt illetően a világi köznyemeseknek volt igazuk,

akik a török elleni védelemre kívánták fordítani a dézsmát. Helyes lett volna, ha hangsúlyozza, hogy e költemények, bár a feudális társadalom akkori osztályainak szemléletét tükrözik, országos, össznépi dolgokban esetenként felülemelkednek azon. Ilyenkor magatartásuk többé vagy kevésbé egyetemes. Ez főleg a törökkérdés sokszerrű tárgyalásában, az ország békéjére és egyetértésére való törekvésükben nyilvánul meg.

Abban teljesen egy véleményen vagyunk a szerzővel, hogy e líra hibrid műfaj, az epikumnak és lírának sajátos vegyülete. A tekintetben azonban, hogy jellege „alkalmi”, már csak bizonyos korlátozással. Igaz, e deákköltők élethivatása nem csupán versírásra szorítkozott: íródeákok, titkárok, várkapitányok voltak. De a versszerzés is feladatuk volt. Így hát az „alkalmi” fogalmat korlátoznunk kell. A deák minden adott alkalommal költő kellett hogy legyen, nem egyéni indulatból és nem különleges megbízásból ragadott tollat egyszer-egyszer.

Nem tudunk összhangban lenni a szerzővel azon törekvéseiben sem, hogy össznépi irodalmi hagyományokat minden áron meg akar fosztani, ahogy ő írja, „népi arculatuktól”. A gúnydal, a veszedelemének, a hősi ének, amely már az össznépi szóbeli költészet műsorába kerül, nem nevezhető mereven osztály jellegűnek *kizáró* értelemben. A hősök eredetileg lehetnek királyok, hadvezérek, akik nagyurak voltak, de abban a percben, amikor az ország érdekében való küzdelmüket éneklük meg, az ének már az *egész nép* hőseit emeli ki. A szerző jellemzően a Kont-mondára hivatkozik, és fejtegetéseivel mindaddig egyetértünk, amíg nem válik magyarázatában egyoldalúvá. Mikor meg próbálja okolni, miért tudták közvetíteni népi énekesek paraszti tömegekhez és a jobbsághoz e familiáris költeményt, úgy véli, csupán azért, mert „a magyar társadalom többi osztálya felé vélt magasabb rendűségüket propagálta?” Pedig az ének tárgya, szövege Turóczy feloldásában is nyíltan utal rá: Hédervári Kont hűséges apródja, Csóka, így kiáltott az idegen uralkodó arcába: „Néked, cseh disznó, én soha nem szolgállok.” (*Chronica Hungarorum*, SRH. I. 220. Ed. 1746). A feudális ének a xenofóbia, az idegengyűlölet, az idegen uralkodók gyűlöletének jegyében terjedt szét, megtoldva a „szabadság” védelmével. Ez a mű keletkezésekor persze a nemesi „szabadság” volt, de Kont és társai hősi halála az idegen uralkodó pallosa alatt a *nemzeti szabadság* hőseivé formálta őket. Hiszen ezért választottak nemsokára nemzeti királyt Hunyadi Mátyás személyében közkívánására, és ezért vetettek belé annyi reményt.

10. Gerézdí Rabán művének második fejezete az egyházas típusú világi énekről

szól. Bevezetője alig két lap, és eddigi ismereteinkhez képest újat nem mond. Hangsúlyozza a széles skálájú egyházi műveltségen belül azt a középréteget és szerzetesi műveltséget, amelynek tulajdoníthatók a soron következő versek. Nem tudjuk elfogadni azonban azt, hogy a humanista kultúra csak a Mohács előtti évtizedben nyomult be egy-egy szerzetesrendbe, mint a bencések és a pálosoké, különben pedig csak a főpapsághoz sorolható apátok és prépostok lettek volna humanisták. A valóság ettől lényegesen eltér. A karthauzi Andreas Pannonius, ha külföldön él is, magyar kapcsolatai erőteljesek. A valószínűleg dominikánus Magyarországi Mihály már Mátyás király korában képvisel olyan szerzetesi műveltséget, amelyben a humanizmus erőteljesen jelen van. Akármennyire kiemelkedő alakja a skolasztikus műveltségnek Temesvári Pelbárt, klaszszikus képzésű s néhány alapvetően humanista gondolata tagadhatatlan (Olasz Szemle, 1943. 13–15.). Még vitathatóbb, hogy a könyvében tárgyalt papi középréteg és szerzeteseknek himnusz, szekvencia- és cantio-költészetet felépülő versei csupán maradi izlésűnek felelt volna meg, és „ezt az irodalmi igényt és izlést szolgálták ki nem csupán vallásos, de világi témájú verseikkel.” Hiszen a világi elemek eluralkodása vallásos jellegű költeményekben maga is a jövő felé való fordulást jelenti, és alapvető ismérve a reneszánsznak, amint erre a reneszánsz kutatói külföldön is, nálunk is számtalanszor rámutattak. Éppen ezért természetes, hogy amikor a következőkben figyelemre méltó eredményeket ért el különösen a *László-ének* két változata (latin és magyar) megítélésében, e változatok datálásában, és a *Néhai való jó Mátyás király* értelmezése néhány kérdésében, teljesen mellőzi a *László-ének* mondanivalóját, a világi mondanivaló emberi, modern és sok tekintetben haladó eszményét, és a *Mátyás-epitáfium* hatalmi képének az akkori jelennel való szembenállását, dialektikus egységét.

A *László-éneket* illető összehasonlításai során nem egy elgondolkoztató érvet sorol fel a latin változat elsőbbségét illetően. Mégis kétségbevonhatatlanul nem sikerült eddig bizonyítania a magyar változat fordítás voltát. Ugyan Gerézdí Rabán következetes: mivel nem lehetett kétségbe vonni a magyar változat nyelvi erejét, szépségét, az eredetinek tartott latint is felértékeli esztétikailag. Azonban ez a latin vers nagymértékben épül fel krónikák, himnuszok hagyományos frazeológiájára, mely semmivel sem kevésbé „frazeológia”, mint pl. a humanistáké. A benne előforduló „finom”-nak értékelt irodalmi utalásokhoz hasonlóak bármely korabeli humanista versben is előfordulnak anélkül, hogy szerzőnk esztétikailag regisztr-

rálna. Sajnos, a *László-ének* latin szövege sokkal általánosabb, szürkébb, mint a magyar. Nem vonható kétségbe Gerézdi Rabánnak az a megfigyelése, hogy első magyar vallásos fordításainkban mindig a magyar szöveg az érzékletesebb, tehát a színesebb is. Csak hogy megfordítva is áll: ha valaki anyanyelvéről fordít latinra, és tudós ember — Gerézdiének igaza van a *László-ének* latin verziója szerzőjének tudós voltát illetően —, akkor éppen hogy a kicsiszolt, hagyományos latin kifejezéseket alkalmazza, absztrahál, elvon — és sápasszt! Amikor pedig szerzőnk az esztétikai benyomásokat és az ebből fakadó érveket a limine elutasítja, az irodalmi tárgyú filológiai kutatásnak az irodalom művészi karakterével összefüggő, egyik igen jelentős, mondhatnánk elsődleges mezőnyét hártja el. Még sok tinta fog elfolyni, amíg a *László-ének* eredetének és forrásainak kérdései tisztázódnak. Nem vitás azonban, hogy magyar változata nemcsak művésziileg megragadó, de a papság középrétegének és az egyszerű papoknak elvilágiasodására, nemzeti, emberi eszméjére is jó fényt vet, és Gerézdi Rabánnak erre kellett volna a súlyt helyeznie. Az ének teljes második fele László király emberi, fizikai valóját, szépségét, politikai tetteit uralja. Nemcsak szobra áll magas kőszálon, fénylik mint a nap, szikrázik mint az arany, de emberi szépsége is. Hatalmas termetű, erős tagú, szép, piros arcú, magatartásában kedves, ékes beszédű, erényes, ragyogó lelkű, bátor, császárságra méltó. Fölvetődik a kérdés, hogy ez a fizikailag, szellemileg ilyen kiváló ember, ez a nyájas és ékes szavú uralkodó ugyan milyen fejedelmi eszményhez áll közel? A dicséret egyes elemei vagy a kifejező jellegvonások kifejezései lehetnek középkoriak, de a maga egészében modern a kép. Az „idoneitás” középkori eszme, de nem a legrosszabb. Végül is ugyanez vált — atyjának érdeméért — Mátyás királyságának alapjává, akit „meltán illetett” a szent korona, akárcsak Lászlót, s aki ugyanúgy meg volt győződve, mint László hívei, hogy „császárságra méltó”.

Politikai tetteinek summázása: hogy a pogányok ellen megvédte az országot, *már a hávasokban* legyőzte őket, akárcsak Hunyadi, hogy rettegtek tőle a „törökök”, hogy kiirtotta a gonosztevőket, hogy igazságos bíró volt (akárcsak Mátyás), vajon nem volt minden helyesen gondolkodó magyar embernek eszménye, vágya a XV. század folyamán, és különösen Hunyadi János halála óta?

A latin szöveg az eretnekek kiirtása mellett a huszitákét is neki tulajdonítja, a magyar szöveg: csak az eretnekekét. Hogy az egyikben miért szerepelnek a husziták, a másikban miért nem, arra bizony csekély magyarázat, hogy az „ulcitas” szóban ezekben az évtize-

dekben valaki ne ismerte volna fel a huszitákat! De nem is ez a lényeges, hanem az, hogy egy feudális uralkodó, még ha a központosítás keresztlyvitelével haladónak is tekinthető, az eretnekektől, a huszitáktól, az akkori társadalom legbátrabb bírálótól és forradalmáraitól éppúgy rettegett, mint egy maradibb feudális uralkodó. Hunyadi Mátyás, habár merőben politikai érdekből és egyáltalán nem fanatizmusból, éppúgy harcolt ellenük, mint az előtte élt magyar királyok vagy Zsigmond császár.

A *László-ének* tehát ezekért az itt felsorolt sajátságaiért a leginkább figyelemre méltó. Még szabad legyen megemlíteni, hogy Gerézdi itt tévesen idézi egyik jegyzetemet (Századok, 1950. 148. 11. jegyzet), ott én nem a *László-én*ket próbálok datálni, hanem a *Hunyadi János-epitáfiumot*. Persze nem a másolatot, hanem az eredetit. A bibliográfiában is több pontatlanság, hiány van, különösen Túróczi János „secundus Athila”-ját illetően.

11. A *Néhai való jó Mátyás király* elemzését sok tekintetben jónak tartjuk. Nem látjuk azonban bizonyítottan azt, hogy szerzője feltétlenül papi ember volt, hiszen nem tudunk róla semmit. Az epitáfium formája, a középlatin leonuss éppen úgy takarhat világi deákat, aki egyházi iskolában tanulta a költői gyakorlatot, mint papi embert. Itt is nyugtalanítónak érezzük azonban az interpretáció hiányosságait. Gerézdi Rabán a költeményt Mátyás király korának feudális nagyhatalmi aspirációival hozza kapcsolatba. E sorok írója, leszögezzük, mind a *Callimachus*ban, mind a *Stilustanulmányok*ban, mind később soha nem azonosította Anjou Lajosnak valóban merőben feudális nagyhatalmi koncepcióját, a legaiább is közömbös Attila-eszményt segítségül hívó reneszánsz gondolkodású Hunyadi Mátyáséval, akinek párhuzamos eszménye Augustus és Trajanus volt, aki a német-római császárságot akarta megszerezni, és biztosítani akarta egy hatalmas politikai-gazdasági organizációban országa sorsát és jövőjét is a félelmesen növekvő és erősödő török birodalommal szemben. Nem vonjuk kétségbe, hogy esetleg a Jagelló-kori nemesi nacionalizmus is tovább szöfte volna „a nagyhatalmi ábrándot”. Azonban inkább negatív helyzetéből szemlélte amannak nagyszerűségét, és bizonyos mértékben virágzó jellegét. Amikor Miksa császár katonái, a történelmi monda szerint, célba lönek Székesfehérvárott Mátyás király sírján, és az ország, ha szabad ezt a kifejezést használunk, az ebek harmincadjára jutott, akkor egy olyan éneknek, amely az utolsó nemzeti király erejét és hatalmát dicsőíti, egészen más az akusztikája, mint egy feudális nagyhatalmat követelő feudális versnek. Az ének szerint Mátyás király sok országot birt, és — milyen logikus a szerző! —

nyilván az így nyert nagyhatalom segítségével „ellenségednek ellene álltál”. A következő strófákban részletezi e hatalom jellegét. Megvette Bécs városát gyönyörű seregével, beléhelyezte királyi székét, hozzá csatolta Ausztriát a magyar koronához, udvari méltóságainak kormányzói tisztet, kapitányságokat adott. A lehangyatlott, meghasonlott Csehország uralkodójával hívta. Meg is volt e nagy hatalomnak a *következménye*: a török ajándékokkal halmozta el, hogy ne pusztítsa országát, ne kergesse a basákat, ne fenyegetse a török császárt. És ha már a déli határok körül jár emlékezetben, észébe jut, hogy hatalmas városokat is megregulázott, mint a vizen álló Velencét. A himnikus befejezésben szinte alludál a jelenre: Mátyás rettentő bajnok volt, a nyomorultak védelme, a magyarok ékessége, tisztessége: „Nagy bátorsága félelmeinek / Oltalmazója magyar népnek.” Szerzőnknek hirtelen szeme elé tűnik Ulászló, a lengyel származású király, s testvére, az ugyancsak lengyel János Albert, aki viaskodik vele, mindketten pedig veszítik pusztítják az országot, s hirtelen idefűzi: „Rettentés lél az lengyeleknek.” Szomorú és megindult a befejező strófa:

„Királok kezett lél te hatalmas,
és nagy igyeknek diadalmas,
népek kezett nagy bizodalmas,
légy úristennél immár nyugodalmas.”

Azt hiszem felesleges tovább elemezni, micsoda sötétségből emelkedett ki ez a kép, s mennyire az akkori jelen nyomorsága váltotta ki, mily kevéssé lehet valamiféle reakciós-feudális fölfogás hordozójává tenni.

12. Gerézdí Rabán szemmel látható kedvteléssel foglalkozik a harmadik fejezetben Apáti Ferenc pompás kantilénájával, és szövegmagyarázatait, a szerző személyére vonatkozó kutatásait örömmel fogadtuk, mert közelebb vitt a kérdés megoldásához. Mindenesetre figyelembe kell vennünk, hogy Apáti Ferenc neve eddig nem került elő egyetlen végzettség megjelölésével, így nagyon valószínű, hogy deák maradt, s az sincs éppen kizárva, hogy valamely főúr familiárisa volt. Egy bizonyos, ez a vers nem eme familiárisi viszony lecsapódása, még negatív értelemben sem, hanem általánosítás, széles körű társadalombírálat. Gerézdí Rabán ám nem tudja elfogadni, hogy a *kelyhes husziták közelálló nemes volt a szerző, azt azonban elfogadja tőlünk, hogy a szerző nemes volt, esetleg köznemes, elfogadja, hogy a vers vágáns jellegű. Nehéz helyzetben van annak elismerése tekintetében, hogy a vers típusa a vágánsköltészetben belül teljességgel a „Dolos mundi”-típushoz csatlakozik, annak tartalmát, felépítésmódját követi. Erre azt mondja, amit olyankor szokás, ha ki akarunk térni a tények elől, hogy ez: „közhelyszerű”*

volt, hogy „benne volt a levegőben” stb. A szövetszerű tényekkel szemben ez nem határozó érvelési mód, viszont érthető. Mert ha elfogadja a „*Dolos mundi*” vágánsirodalmi típust, mint Apáti irodalmi mintáját, szembe kell néznie avval a problémával, amelyet időbeli és helyi kötöttségnek nevezünk. A *Dolos mundi* már a XIII. században felmerül, ennyi igaz, azonban a szomszédos Csehországban, amellyel közös népmozgalmak fűztek össze bennünket a XIV. századtól kezdve, ez a vágánsdal-típus a népi forradalmi mozgalmak egyik költői kifejezési formája lett. Tehát, mint minden ilyen esetben, az a plauzibilisabb, hogy az elementáris erejű, közvéleményt formáló mozgalomból vette olyan valaki, akinek a verse végül is ugyancsak antiklerikális.

Egészen véve szerzőnk figyelmen kívül hagyja, hogy a huszita mozgalom ideológusai, kezdeményezői és vezetői, papok, papdeákok, deákok voltak, esetleg világi deákok. Azok a versformák, melyeket mi huszita versformáknak nevezünk, túlnyomó többségükben mind e klerikus költészetből származó, az egyházi gyakorlatban élő versformák, amelyeket felhasználáltak e népies-szatirikus énekek céljaira, egyes típusokat kiváltképpen népszerűvé tettek. Így hát egyházi s vágánsversforma a huszita versformával szembe nemigen állítható. Ha pedig a vágáns költészet társadalombírálati mozzanatait tekintjük, szatírját, akkor ezen a ponton sem lehet szembeállítani. A vágánszatíra és a huszita népi szatíra mozzanatai lényegükben azonosak: a papok kapzsisága, fősvénysége, rendetlen élete, hivatásuk elárulása, a világi nemesség bestialitása, méltatlan volta. Sajnos, az sem meggyőző, ahogyan bizonyítja, hogy e kantiléna nem valamiféle társadalmi reform érdekében íródott, hanem belső jellegű, házi bírálat, és ezt alá is támasztja a jól ismert parasztstrófával. Megjegyzendő, hogy ebben a korban a társadalmi bírálat elsősorban etikai jellegű. Így van ez Jacopone da Todinál, így Danténél és másoknál is. A főnemességet, mint a *Dolos mundi* is általában, gyávaságában találja el: hogy nem a törökre mennek, hanem olcsó kalandokon török a fejüket (akárcsak a Balassi Menyhárt árultatásában az Urfi). A papokat kapzsiságukkal, züllöttségükkel, hivatásukkal szemben álló pompázatos öltözkűikkel, az egyházi célra kapott pénzek másra fordításával vádolja. Méltatlan királyok, erőszakos, hamis, ravasz urak, rossz papok, hitvány deákok, „tiszteletlen” parasztok: ebben lehet összefoglalni Apáti Ferenc körképét. De ne higyjük, hogy a husziták jobbszárnyának nemesi, sőt (Podjebrád Györggyel) fejedelmi ága vagy a reformációt megelőző devotio moderna finnyás előkelő polgárai, sőt maga a fejedelem és nemesekre támaszkodó, a német polgárháborút vérfelfejtő reformáció bírálatában ennél egy szemernyivel tovább ért volna. Még a

népi forradalmi mozgalmak sem „reformokat” tűztek ki, hanem kívánságait a múltba vetítették vissza, és egy feltételezett, elképzelt régi állapot helyreállítását követelték, mint a kolozsmonostori szerződésben szereplő felkelt parasztság is. (Vö. Székely György: *A magyar parasztháborúk*. Geréb László: *A magyar parasztháborúk irodalma*, Budapest, 1950. 32.) Apáti követelései ilyen „reformot” jelentettek vona: a nemesség védje a hazát, ne hatalmaskodjék, legyen tiszta jellemű, a papok legyenek szegények, alázatosak, istennek szolgálók, lélekben élők, a polgárok — ha a deákokat, akik az urak fullajtárjai lettek, a polgárság képviselőinek lehet tekinteni — legyenek jámborak, az asszonyok háziasak, a lányok tisztességesek. Apáti azt is kívánja, hogy a paraszt „tisztelje” az urát, „ne állítsa magát Sámsonnak”. Szóval mindez a követelés egy magyar köznemes vagy kismemes szövegéből „reform” volt, ha nem is a mi szemzőgünkből.

Így hát e fejezetből inkább a nyelvi, tárgyi fejtegetéseket, és különösen az Apáti Ferenc származására vonatkozókat tudjuk elfogadni. Még valamit szeretnénk hozzáfűzni. Gerézi Rabán idegenkedik attól, hogy ez a vers huszita típusú kantiléna lenne, mondván, hogy a költeményt fenntartó kódex Vásárhelyi András *Mária-énekét* is kantilénának nevezi. Ez előttem sem volt ismeretlen, mi több, felhívtam a figyelmet a *Huszita típusú kantilénáink* c. dolgozatomban a kantilénára, mint általános fogalomra (83—85), amelyen belül megtalálható a szatirikus típus. A husziták kantilénái pl. élesen szatirikusak. Gerézi Rabán elfeledi, hogy ezen felfogásával ellentétes értelmű, s a mi álláspontunkkal nagyon is összhangban levő adatot hoz ő maga Temesvári Pelbárttól, aki a rágalmaszást különböző módjait tárgyalva ezt írja: „Faciendo libellos famosos, cantilenas et huiusmodi...” Majd így folytatja Gerézi: „Tehát, mint az idézetből láthatjuk, már Temesvári Pelbárt korában oly elterjedt volt a pamfletek, a verses pasquillusok, ill. verses szatirák (s ezeket cantilena terminussal jelölil) és ezekhez hasonlók írása Magyarországon, hogy a franciskánus prédikátor még a predikációiban is kikelt ellenük.” (248.) Tehát a kantiléna Apáti Ferenc kantilénájához közel eső időben Magyarországon *kiváltképpen gúnydal*, akár csak Csehországban. Ami pedig a „libelli”-t, a gúnyos prózai műveket illeti, ebben az időben, ezekben az országokban a cseh gúny- és vitáratok voltak híresek. Ilyen például az a latin nyelvű gúnyirat, amelyet Beatrix királyné ellen intézett II. Ulászlónak egyik cseh híve, papi ember, aki „Udis” (Senki) rejtőnév alatt adta ki művét. Valószínűleg többet fogunk mondani tudni e kérdésről a cseh huszita propagandairódom magyarországi hatásával foglalkozva.

13. S evvel elérkeztünk Gerézi könyvében is, szükségképpen is a virágénekekhez. Bár könyve bevezetésében elismerően utal a virágének eredetére vonatkozó kutatásainkra, fel is használja azokat, egyetlen bibliográfiái utalás nincs az általa elfogadott és továbbvitt tételre, pedig sokszor még szöveg szerű forrásai is azonosak a már általun kfelismertekkel és feltártakkal. Az európai vágáns-költészetet elég szűken és szintelenül említi, a *Magyi-kódex* vágánsverseit csupán jelzi, a *Deákműveltségben* összegyűjtött latin és magyar anyagot nem is említi. Némi új adalékot hoz, amennyiben Janus Pannonius *De Agnete, Ad Iustinam, Ad Magdalenam* c. verseit is ebbe a csoportba sorolja. Másutt már rámutattunk arra, hogy Janus költészete tematikai szempontból milyen mély rokonságban van az iskolai versgyakorlatokkal (*Deákműveltség*, 485), s éppen ezért szerencsés ötletnek tartjuk Gerézi gondolatát, mégha Magdolna komaasszonya nem is okvetlenül „kerítődnő”. Ez azonban belevág koncepciójába: a vágáns-verset, amennyire lehet, közelíteni a latrikánus vershez.

A további fejtegetések közül a latrikánus vers jellemzése, az udvari költészet elméleti-gyakorlati összefüggéseinek feltárása helytálló. De haladjunk sorjában! Nem tartjuk pontosnak azt a megállapítást, hogy a vágánséneket „tudós” énekek nevezi. Persze, hogy művelt iskolai eredetét tekintve, azonban a klasszikus latin és a középkori lovagi költészethez viszonyítva olyan könnyedén dalszerű, mint a népdal, olyan közvetlen is, fel is dolgoz latinul népdalokat. A *Carmina Burana* akárhányszor párhuzamosan közli a német népdalt és a latin feldolgozást. A vágáns-szerző latin dalára is ír népi kontrafactát, belekeveri a latin dalba hazája nyelvét, sokszor a makaronikus nyelv benyomását keltve. A vágáns-költészet ezenkívül magába fogad lovagi elemeket és a népies jokulátor dal szatirikus-epikus formáit, amint arról a *Cambridgei Daloskönyv* több darabja tanúsodik. A vágánsok között akadnak nemesi származású elemek, de éppenúgy vannak polgár- és jobbágyfiak. Amazok deklasszáltak, emezek a vágánsok között élve csaknem egyenrangúak, vagy a jobbágyfiak esetében még emelkednek is. Mindezt el kellett vona mondania, ha ehhez a legfontosabb fejtegetés, a vágáns-fejezethez bevezetést írt volna.

Ez persze mind összefügg avval, hogy mit tekintünk népnek? Gerézi könyvéből világosan kiderül, hogy a parasztságot tekinti annak. Ez azonban nem más, mint az általa is mitizáltnak nevezett régi fölfogás folytatása, nem pedig marxista tézis. Hiszen a népbe világosan beleértendő a városi plebejus elem, bizonyos körülmények között a kézművesek is. A vágánsok gazdaságilag bizony-

telen ismérveit mutatják fel humanisták vagy tudósok részéről; s Sylvester János tanítványa Erasmusnak, s minden bizonnyal ismeri Luther műveit. Azonban Sylvester monográfusa, Balázs János — emellett — nem helytelenül hozza kapcsolatba Sylvester János utalásait a magyar nép metaforáira, s a virág-énekekre, a padovai Bernardo Tomitano hasonló helyeivel, aki csaknem egy időben figyelt föl a vulgáris költészet metaforáira (Sylvester János és kora, Budapest, 1958. 280—81). Hátha még tekintetbe vette volna, hogy Tomitano követője volt Sperone Speroninak, a *Dialogo delle lingue* szerzőjének és Ruzzante csodálójának. A nagy padovai színész-szerző, Ruzzante ugyanis parasztokat vitt színre, és népi dialektusban beszélt. A nép nyelvének tanulmányozása következik soron. A komoly elméleti megfontolásokat immár nem játékos, ironikus fejedelmi költemények, hanem komoly szándékú irodalmi művek követik. Machiavelli volt e tekintetben is az úttörő, a *Dialogo intorno alla lingua*-ja (1514) hatalmas horizontot nyitott meg: felfedezte a népet, mint minden irodalmi nyelv és a nyelvképelet forrását. (Minderre vö. G. Toffanin: *Il Cinquecento*, Milano, 1929. 105, 112, 116, 332—39.) Ebből nőtt ki a népi metaforák csodálata is. A firenzei—sienai, de még inkább a padovai szellemi életnek ezek a nagy jelentőségű áramai eljutottak északra is. Padovát ebben az időben sok szál fűzte Wittenberghez, de talán még több a magyar szellemi élethez.

Hogy ez az áramlat az európai megjelenésével szinte egyidejűleg érvényesült nyilvánvaló módon a magyar irodalomban is, arra szerencsére kitűnő bizonyítékaik vannak. A népi nyelv és népi gondolkodás felé való fordulás egyik jele ugyanis népi szólások és közmondások tömeges használata, elsősorban a komédiában. Sancho Panza ragyogó közmondás-monológjai Cervantes regényében csak betetőzései egy általános európai irodalmi és főleg színi-stilusnak. Sztárai Mihály vígjátékai, a *Comoedia Balassi Menyhárt árutartásáról*, a *Debreceeni Disputa*, a *Theophania*, Balassi komédiafordítása szövegében csak úgy rajzanak a képekben gazdag népi szólások. Ugyan miért ne lehetett volna Sylvester János népi poézise az egész népre jellemző karakterisztikus poézis, és lényegében valóban népi? Sylvester népfogalma magába öleli a teljes nemzetet, nemeseket és nem nemeseket egyformán, azonban egy mindenkét egybefoglaló szempont szerint, s ez a közös nyelv, a költői gondolkodás- és kifejezés-mód azonos jellege, s mindezzel összefüggően a reformált valláshoz való teljes egyenlőség szerint. Éppen avval kapcsolatban támad a magyar nép ékesszólásának a dicsérete, hogy képletes beszéddel van tele a szentírás, s ugyanezt vehető észre „az mű nípünknek”

beszédében, mely „ilyen beszédvel naponkí” él. Sylvester tudós humanista, az inveniót, a „lelőt” keresi és találja meg a magyar nép beszédében.

A magyar irodalomtörténet közfelfogásán tehát nincs okunk változtatni. S még egyszer hangsúlyoznunk kell, a magyar virágének a főurak kertek virágaitól a „bécsi virág”-ig a szerelmesek minden társadalmi fokozatát egyazon metaforatípus szerint ismeri, dédelgeti, magasztalja udvarló-daloktól, hajnal-daloktól táncdalokon át, tavaszdalokig vagy éppen latrikánus versekig. A kérdés minden egyéb felfogása nem csupán torzítást hoz létre, de a valóság elszomorító összeszűkítését.

Hozzá kell fűznünk, hogy nagyon érdekesnek tartjuk és eredményesnek az *Árgirus széphistória* és Balassi egyes verseinek kapcsolatba hozását Gerézdi Rabán részéről, és egyetértünk a széphistória elsődlegességére vonatkozó nézetével. Viszont le kell szögeznünk: a széphistóriát valóban olaszból fordították!

14. Eljutottunk Gerézdi Rabán könyve rövid, nyolcclapos fejezetéhez, mely a *Pesti gyermekek utcai énekét* száz évvel későbbre datálja a valóságosnál. Érveim, úgy érzem, nem szellemtelenek, ha nagyon vitathatóak is. Úgyes filológus módjára összeveti Túróczi János szövegét Benczédi Székely István szövegével, és arra a megoldásra jut, hogy Benczédi hamisította az éneket Túróczi szövege alapján. Teljesen elhanyagolható momentumnak tartja, hogy Benczédinél egy sorral több van, és e sornak semmi nyoma nincs Túróczi szövegében, de az sem jut eszébe, hogy hiszen Túróczi lépten-nyomon felold latin prózájába hősdalokat, mondákat, énekeket. Tehát nagyon elfogadható, hogy ugyanazt a dalt oldotta fel latin prózába, elhagyva az utolsó sor vallásos klauzuláját, amit Benczédi följegyzett. Senkinek sem jut eszébe, legkevésbé Gerézdié, hogy Benczédi Székely István népi nyelvű, népi hangvételű Mátyás-trufáját a lovát áruló szegény emberről az ő hamisításának tulajdonítsa. Akkor miért éppen a verset? Egyébként amint mi iskolások énekének tulajdonítottuk, ugyanígy tesz a kérdés legújabb taglalója, Mészáros István is (*Kronikáink diákjai*, FK, 1963. 168—69), aki kitűnő párhuzamot hoz fel egy ugyancsak Mátyás királyról szóló, Zrínyi, a költő által feljegyzett versben.

De további bizonyítékaink is vannak, hogy higgyünk Benczédi Székely István prédikátornak, miszerint valóban Mátyás megválasztását köszöntötték e dallal. Ilyen bizonyítékot szolgáltat a vers formája, az ősi tizenhatos, a legarchaikusabb magyar dallamok és ritmikusképletek egyike. Először Kodály Zoltán fedezte föl, és használta a *Székely fonóban* 1932-ben, majd Lajtha László publikálta e dallamforma egész bokrárt a hozzá tartozó versekkel 1943-ban. (*Újra megtalált*

magyar népdaltípus, Kodály Emlékkönyv, 1943. 219—234). Ezek között egyetlenegy tizenhatos van, mely ma is alkalomhoz kötött: farsangkor éneklék csoportosan, házról házra járva, mikor összegyűjtik a lányokat.

Felmerül a gondolat, hiszen Mátyást is farsangkor választották királlyá (január 24-én), s ekkor jártak javában rekordálni az iskolások házról házra!

De érdemes egy lépéssel tovább menni. Gerárdi Rabán nagy jelentőséget tulajdonít annak a kifejezésnek, amelyet a gyermekversről szólva Turóczy, majd Benczédi Székely István használ. Turóczy „clamaret” kifejezéssel jelzi, és Benczédi Sz. István is, aki ismerte az éneket és lejegyezte, azt írja, hogy „kiáltjác uala”. Gerárdi szerint a „kiált” szót nem használták a magyar régiségben „énekelni” értelemben. Szerinte ugyan találunk néhány példát, Balassinál, amikor is a „filemile kiált”, de hát ezek az előfordulások „állatokkal” kapcsolatosak. Így hát Székely sem tartotta volna „saját szerzeményét” énekeknek.

Ellene kell mondanunk a szerzőnek. Van ugyanis egy énekfajta, melyet e szóval jelzett a középkori egyház és a magyar régiség: a dallamos deklamáció, dallamos kiáltás. Nagyon érdekesek voltak Gerárdi példái az énekesmadarak köréből, de közelebb áll hozzánk, ha a kakas példáját hozzuk: a magyar régiségben nemcsak „szól a kakas már”, hanem a kakas „kiált” is (A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, IV. 19: kiált 3.). Jelzi a hajnalt, fölveri az éjszaka csöndjét. Önkéntelenül eszünkbe jut az éjjeli őr óránkénti éneke, „kiáltása”. (L. uo. kiált, 1.) Ez a gyakorlat még ma is él a magyar nép körében. Engedtetsek meg, hogy a hely pontos közlésével felhozzam egy dunai rév ma is élő gyakorlatát. A Csepel-sziget vége felé a dunántúli Kulcs-pusztát a Csepel-szigeti Makkáddal összekötő révjárat indulásakor az ősi szokás által rögzített formát „kiáltja” a révész, a mindenünnen közeledő szállógazdák ugyancsak formulával válaszolnak, mire a révész szabályos formulával sietteti őket. A három részes mondóka egy-két perc alatt hangzik el: A révész: „Gyerünk át, haj!” — Az utasok: „Mögyünk má’, haj!” — A révész: Hama’, hama!’ A három kiáltás három négyszótagú mondóka, dallamos deklamáció. Úgy mondják, mikor rákérdeznek: „Tessék mondani, kajátott-e má’ a révész?”

A dallamos deklamációnak, a „kiáltás”-nak középlelatin egyházi hagyománya is van. Du Cange *Glossarium*-a közöl (IV. 350.). „clamare = canere” címszó alatt egy Sergius pápától eredő szöveget: „Ita tamen, ut quotidianis diebus sacerdotis et clerici ipsius ecclesiae pro remedio animae nostrae clament in eadem ecclesia centum Kyrie eleison.” Szóval a „Kyrie eleison, Criste eleison”-t pontosan ilyen énekelte deklamációnak tekin-

tették. És valóban, a legrégebbi magyar nyelvemlékben, a *Halotti Beszéd*ben pontosan a Kyrie eleisonról szólóan mondja ki a szöveg: „Es keátsátuk uromkhuз charmul: Kyrie eleison!”

Ide kell vennünk Du Cangenak azt az értelmezését, amikor a „clamare”-t az „orare”, „fohászodni” kifejezéssel oldja fel (uo., IV. 349.), a jelek szerint tévesen. Különös véletlen folytán ez a hely éppen a magyarokról szól. Semmi más, mint Ekkehard krónikájának, a *Casus Sancti Gallin*ak híres része, amikor is a bortól áttüzesedett magyarok „horridissime diis suis omnes vociferabant . . . clericus autem linguae bene eorum sciulus . . . cum eis valenter clamabat; cumque iam satis lingua eorum insanisset, antiphonam de Sancta Cruce, cuius postera die invencio erat: sanctifica nos, lacrimans inceperat, quam Heribaldus cum eo quamvis voce raucosus et ipse decantabat. Conveniunt omnes qui aderant ad insolitum captivorum cantum, et effusa laetitia saltant coram principibus et luctantur.” (Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Tom. I. 450.) E szövegrészben a „clamabat”-nak pontosan megfelel a „horridissime diis suis vociferabant.” A „vociferare” szót a klasszicitásban egy liviusi hely szerint „énekelni” értelemben is használták (vö. Georges—Calonghi: *Dizionario della lingua Latina*. Torino, 1939. 2870.) Viszont Du Cange szerint a perbe idézést jelentette a koraközépkorban. (I. m. VIII. 373.) Ezt a nyugati fölnek borzalmas éneket (horridissime) nevezi ugyanitt Ekkehard szinonimával „clamabat” kifejezéssel is. Annak a kevésnek ismeretében, amit a magyar ósköltészet, illetve a rokonnépek pogány énekeiről tudunk, úgy látszik, hogy e „borzalmas”, idéző kiáltások istenidéző énekek voltak, melyek a dallamos deklamációtól miben sem különböztek. E pogány, vad éneklést kiengesztelendő fogott bele a két fogoly az antifonába, és Ekkehard retorikus ellentétként is hozza a „borzalmas” pogány énekléssel szemben a könynyekre indító antifonát. A magyarok körülállják őket, és felfigyelnek a foglyok „szokatlan énekére”, mely annyira elűt az övékétől. Aztán táncha kezdenek vezéreik előtt, és bírkózó versenybe fognak. Meg kell említenünk, hogy e dallamos deklamáció mint ének a legszorosabb rokonságban van a görög—római acclamatióval, amelynek ugyancsak volt dallamos vonalvezetése, fenn is maradt a Joannes Palaiologos császár számára írt acclamatio dallama (Eugen Wellesz: *Byzantinische Musik*, Breslau, 1927. 11, 68.), mely valóban ilyen jellegű. Ezt azok a filmlátogatók is tudják, akik látták, hallották Eizenstejn hatalmas filmjét, a *Rettenetes Ivánt*. Miközben szórták az aranyat a cárkoronázás rítusa szerint az uralkodó fejére, a kórus hatal-

mas, kitartott dallamú acclamatiot énekelt.

Egyszóval, a magyar régiséget ugyancsak kíséri a „clamare” mint az énekek egy meghatározott formája. Egyszerű, deklamatorikus, de ének, s különösképpen alkalmas utcán, politikai célra való használatra, amint a husziták használják az éneket. Meglepő, hogy Lajta László feljegyezte farsangi tizenhatos dallama éppen hogy közel áll az acclamatios énekekhez. Még azt is hozzá kívánjuk fűzni, hogy Heltai Gáspár alig tizenhat év múlva Benczédi Székely e helyére emlékezve a verset maga is „ének”-nek értelmezte. Bonfiniben ugyanis, bár van említés énekekről (Dec. III. lib. IX. 87. Ed. I. Fögel—B. Iványi—L. Juhász), de *isten dicséretéről* nem. Már pedig Heltai így ír: „... és mindenütt énekszóval dicsérik vala az istent.” (*Magyarok Krónikája*. Kiadta Toldy Ferenc: *Tizenhatodik századbeli magyar történetírók*, Pest, 1954. 371.) Mi más ez, mint Benczédi Székely István negyedik sora: „Kiből isten dicséretessék és örökre mongyuk Amen!” Vagyis a rekordáló iskolások utolsó sora, azaz: ének.

Más szóval Turóczy és Benczédi Székely nemhogy az énektől elütő dolgot akartak volna kifejezni, hanem éppen azt: énekes deklamációt! Így hát a *Pesti gyermekek utcaéneke* eredeti mű, nem Benczédi Székely hamisítása, pontosabban énekes deklamáció, és 1458-ból való.

Nem is került volna elő ez a probléma, de elűtött Gerézdi Rabán koncepciójától, mely szerint világi líránk a Jagelló-korban keletkezett. Ugyanennek a koncepciónak a szülötte az a törekvés, mely a *Szabács viadalát* hamisítványnak, a *Hunyadi-epitáfiumot* Mátyás halála után keletkezettnek minősíti. Egységes elv nyilvánul ebben meg, jóllehet Turóczy szövege tele van tűzdelve feloldott epikus énekkel, és Galeotto számtalan ilyenről tud, Bonfini is megemlékezik róluk; gyakorlatban sem epikus, sem lírai dalnak nem szabad 1490 előtti keletkeznie!

15. Összefoglalva a tanulmányunkban mondottakat, Gerézdi Rabán kutatómunkája eredményeként komolyan gazdagította ismereteinket legrégibb epiko-lirikus költeményeink magyar nyelvi és tartalmi magyarázatát, keletkezési körülményeit, valamint több szerzőjének személyét és életsorsát illetően. Ez a filológiai munka a legértékesebb művében és sok helyütt (különösen az első fejezetben) időtálló. Ami a deákság szerepét illeti, minden ponton a megelőző kutatáshoz kapcsolódik, és azt jól viszi tovább a nomenklatura sok elemének földerítésével, és a deákok egy típusának, az urak szolgálatában álló familiáris deákoknak, ezek irodalmi tevékenységének vizsgálatával. Már sokkal több a vitatható vagy számunkra elfogadhatatlan a deákréteg összképének ábrázolása, a tárgyalt költészet társadalmi elhelyezése, értékelése tekintetében. A nemesi szolgálatban álló deák

familiárisok mellett elsikkad a polgáriasodó városi diákság, a szabad foglalkozású (prokurátorok stb.) deákok, a vágások szerepe. Kategorizálása merev, és „deák” fogalma sem a magyar nyelvű gyakorlatnak, sem pedig az élet sokszínűségének nem felel meg. Éppen a népi jellegű deákság tűnik el.

Koncepciója szerint a világi költészetünk nem csupán a Jagelló-korban keletkezett, de a kor társadalmát tükrözve oly értelemben véve feudális, jellegét tekintve túlnyomórészt provinciális, és nemcsak a konzervatív, de a reakciós jelzöt is megérdemli. Ez a kép így aligha felel meg a valóságnak, a feudális társadalom nem mozgásában, egyes rétegeit nem a jövő felé való evolúciójában szemléli, és a versek egyetemes, közérdekű mondani valóit, érzelmeinek igaz, őszinte voltát elhanyagolja. A nép szerepét mindenütt igyekszik kiiktatni, ott is, ahol az nem tehető meg. A verzióval viseltetik a népmozgalmak irodalmat támasztó szerepével szemben. A megmerevített, kasztszerűen tagolt magyar feudális társadalom nála nemcsak hogy önmagában nem halad, de nincs is kapcsolatban szomszéd népekkel, pedig ez sok esetben kézenfekvő. A magyar veszedelemeket egybe kellett volna vetnie délszláv analógiákkal, hiszen Jaksics Demeter és Berizló Péter alakja ezt eleve megköveteli. Szerzőnk azonban ott is elutasítja a kulturális hájszalcsövesség érvényesülését, ahol mi ezt már bizonyítottuk. A huszita kantilénák esetében pl. nem tud huszita típusú kantilénákról, s így a *Huszita Bibliafordítás* bálványimádás-ellenes énekeiről sem, mert hiszen számára a fordítás maga sem huszita jellegű mind a mai napig. Az írásbeliség terjedésének azon következménye, hogy a kilencvenes évekből s azt követőleg maradt fenn verses emlékeink jelenleg ismert anyaga, számára magának a keletkezésnek az időszakát determinálja pl. a virágének-töredékek esetében is. Ez ugyanolyan, mintha valaki azt állítaná, hogy Kálty Márk *Képes Krónikájának* hősmondái a XIV. században keletkeztek, mivelhogy akkor interpolálták nagy részüket. E célból kellene, mint már említettük, hamisítvánnyá válnia a *Pesti iskolások utcai éneke*nek is.

Gerézdi Rabán történet- és irodalomszemlélete, ugyanakkor, amikor komolyan törekszik a társadalom és az irodalom marxista felfogására, kevésbé mutatja a dialektikus gondolkodás nyomait, s ezért a könyvében lefektetett eredményes filológiai részletkutatásaiából nem sikerül történetileg és esztétikailag tekintetben is helytálló képet formálnia. Úgy véljük, nagyobb segítség igénybevételével, a könyv anyagának szélesebb körű és mélyrehatóbb előzetes megvitatásával e hibaforrást komolyan lehetett volna csökkenteni. S ezt sajnálnunk kell nemcsak a szerző szemszögéből, de a magyar irodalomtörténetéből is.

Kardos Tibor